

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όρ.), 10674 Αθήνα, τηλ: 210 7233221-2; φαξ: 210 7233217;

e-mail: info@nchr.gr, website: www.nchr.gr

Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας για το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)

Με το υπ' αριθμ. Γ 6171/278/ΑΣ 1398 /22 Δεκεμβρίου 2003 έγγραφο του Προϊσταμένου της ΕΝΥ του ΥΠΕΞ μας διαβιβάστηκε σε ηλεκτρονική μορφή κείμενο διακοσίων σαράντα δύο σελίδων που περιλαμβάνει το σχέδιο της πρώτης έκθεσης της Ελληνικής Δημοκρατίας σχετικά με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, που κυρώθηκε με το Ν. 2462/1997 (ΦΕΚ Α' 25). Επί του σχεδίου της έκθεσης αυτής, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου εκφέρει τη γνώμη της σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ. 1 παρ. 6 περ. (ε) Ν. 2667/1998 «Σύσταση Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής» (ΦΕΚ Α' 281/18.12.1998).

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Καταρχάς, η ΕΕΔΑ αναγνωρίζει, ότι η εν λόγω έκθεση είναι η πρώτη έκθεση της χώρας μας που συντάσσεται επί του θέματος της εφαρμογής των διατάξεων του ΔΣΑΠΔ από το 1997, έτος κύρωσής του με νόμο του ελληνικού Κράτους, έως σήμερα και συνιστά το αποτέλεσμα μίας κοπώδους προσπάθειας περισσότερων φορέων, υπό το συντονισμό της Ειδικής Νομικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εξωτερικών, να καταγράψουν την ισχύουσα νομική, νομολογιακή και διοικητική πραγματικότητα σε ό,τι αφορά στην προσαρμογή του ελληνικού δικαίου προς τις διατάξεις του ΔΣΑΠΔ κατά τα τελευταία επτά έτη, ήτοι από το 1997 έως και 2003. Το σύνολο της έκθεσης, που χαρακτηρίζεται εν γένει από πληρότητα και επιστημονική ακρίβεια,

καταδεικνύει σαφώς την εκτεταμένη έρευνα στην οποία προέβησαν όλοι οι φορείς που συμμετείχαν στην σύνταξη της και αναδεικνύει τις εξελίξεις του ελληνικού δικαίου προς την κατεύθυνση προστασίας των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, στο πλαίσιο του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Η ΕΕΔΑ συγχαίρει το Υπουργείο των Εξωτερικών για το εξαιρετικό αποτέλεσμα της μακρόχρονης και επίπονης αυτής προσπάθειας και πιστεύει, ότι η έκθεση που, τελικώς, θα αποσταλεί προς την Επιτροπή του ΔΣΑΠΔ θα τύχει ευρείας αποδοχής, εφόσον αποτελεί άριστη παρουσίαση των νομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στον ελλαδικό χώρο από το 1997 έως σήμερα με σκοπό των πλήρη αφομοίωση των κανόνων του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα στην εσωτερική έννομη τάξη.

Ως γενικές παρατηρήσεις, η ΕΕΔΑ σημειώνει τα ακόλουθα:

Παρατηρείται, ότι το υποβληθέν σχέδιο έκθεσης είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο, γεγονός που θα καταστήσει την έκθεση που πρόκειται να συνταχθεί τελικώς δυσχερώς αναγνώσιμη από τα μέλη της Επιτροπής του Διεθνούς Συμφώνου και που ενέχει τον κίνδυνο μη ανάδειξης των ουσιωδών σημείων της έκθεσης που άπτονται καίριων ζητημάτων προσαρμογής του ελληνικού δικαίου (νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων καθώς και της νομολογίας) και της ελληνικής διοικητικής πρακτικής προς το ΔΣΑΠΔ.

Επίσης, η ΕΕΔΑ επισημαίνει, ότι θα ήταν χρήσιμο ορισμένα ζητήματα να εκτεθούν υπό άλλη οπτική γωνία, ήτοι περισσότερο υπό το πρίσμα της εναρμόνισης των νέων νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων του ελληνικού δικαίου ή της πρόσφατης νομολογίας των ελληνικών Δικαστηρίων με το γράμμα και το πνεύμα των διατάξεων του Συμφώνου και λιγότερο υπό το πρίσμα της αυτόνομης παρουσίασης των εξελίξεων του ελληνικού δικαίου χωρίς τη συστηματική παράθεση των λόγων για τους οποίους οι εξελίξεις αυτές συνιστούν προσαρμογή προς τις διατάξεις του ΔΣΑΠΔ.

Περαιτέρω, και ως άμεση συνέπεια των ανωτέρω, η ΕΕΔΑ σημειώνει ότι πολλά από τα κεφάλαια της έκθεσης που αφορούν αμιγώς στην παρουσίαση του εσωτερικού δικαίου, ιδίως δε του συνταγματικού και του

διοικητικού δικαίου, χωρίς να άπτονται άμεσα των θεμάτων του ΔΣΑΠΔ, όπως λόγου χάριν τα περί της αρχής του κράτους δικαίου, ή των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, θα ήταν καλύτερο να απαλειφθούν ως αλυσιτελώς εκτεθέντα, εφόσον οδηγούν στην εκτεταμένη μορφή της έκθεσης χωρίς να προσθέτουν κάτι ουσιώδες επί των ζητημάτων του Διεθνούς Συμφώνου.

Ακόμη, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι θα έπρεπε να γίνονται περισσότερες παραπομπές στο Core Document, εφόσον τα κύρια στοιχεία της ελληνικής έννομης τάξης έχουν, ήδη, εκτεθεί και αναλυθεί στο κείμενο αυτό.

Θα ήταν επίσης, κατά την άποψη της ΕΕΔΑ, ιδιαίτερα σημαντικό να αναδεικνύεται σε πολλά σημεία και η πραγματική κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα αναφορικά με την προστασία των ατομικών, ιδίως, δικαιωμάτων, εφόσον δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, τις οποίες η ΕΕΔΑ έχει, ήδη, αναδείξει με προηγούμενες αποφάσεις της και κατά τις οποίες παρουσιάζεται μεγάλη διάσταση ανάμεσα στη νομική και την κοινωνική πραγματικότητα, με αποτέλεσμα η παρουσίαση κατ' αποκλειστικότητα της νομικής κατάστασης να οδηγεί σε μία εξωραϊσμένη εικόνα της ελληνικής πραγματικότητας, μη ανταποκρινόμενη πάντοτε στα πράγματα.

Τέλος, η ΕΕΔΑ επιμένει στις παρακάτω θέσεις της, προκειμένου αυτές να συμπεριληφθούν στην τελική έκθεση.

Με βάση τις γενικές αυτές παρατηρήσεις, η ΕΕΔΑ επισημαίνει τα εξής αναφορικά με την κατ' άρθρο ανάλυση του υποβληθέντος σχεδίου έκθεσης.

Article 1: Right of self determination

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο άρθρο (Right of self determination), οι παρατηρήσεις της Επιτροπής έχουν ως εξής:

Καταρχάς, στις βασικές αρχές του πολιτεύματός μας, επισημαίνεται, ότι σύμφωνα με το αναθεωρημένο κείμενο του Συντάγματος 1975/1986/2001, όπως αναθεωρήθηκε από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, δεν κατοχυρώνονται ρητά οι δύο συνταγματικές αρχές, εκείνη του κράτους δικαίου και εκείνη του κοινωνικού κράτους. Η πρώτη αρχή προκύπτει από

ένα συνδυασμό συνταγματικών διατάξεων, ιδίως εκείνων των άρθρων 20 παρ. 1 και 2, 94 παρ. 1 και 95 παρ. 1 Σ, που προϋπήρχαν της συνταγματικής αναθεώρησης του έτους 2001 και από τις οποίες θεωρείται ότι απορρέει η γενική αρχή του κράτους δικαίου. Περαιτέρω, η αρχή του κοινωνικού κράτους, η οποία για πρώτη φορά εξαγγέλλεται σε ελληνικό συνταγματικό κείμενο με το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. (α), όπως αναθεωρήθηκε από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, δεν κατοχυρώνεται αυτόνομα, αλλά σε άρρηκτο συνδυασμό με την αρχή του κράτους δικαίου. Η νέα διατύπωση του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. (α) δεν αναφέρεται στην αρχή του «κοινωνικού κράτους», αλλά στην αρχή «του κοινωνικού κράτους δικαίου», με την έννοια ότι στόχος του αναθεωρητικού νομοθέτη ήταν να εμπλουτίσει την, ήδη, κατοχυρωμένη αρχή του κράτους δικαίου, με την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων περί κοινωνικών δικαιωμάτων, ούτως ώστε αφενός να άρει τις θεωρητικές αμφισβητήσεις σχετικά με τη «ρυθμιστική ελλειμματικότητα» των δικαιωμάτων αυτών και, αφετέρου, να αναδείξει τον εγγυητικό ρόλο του Κράτους στο πλαίσιο προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Έτσι, υπό το καθεστώς ισχύος του ελληνικού Συντάγματος 1975/1986/2001, ο ελληνικός λαός έχει ελεύθερα προσδιορίσει το πολιτικό καθεστώς που του εξασφαλίζει την ατομική και κοινωνική ανάπτυξή του, σε απόλυτη συμφωνία με το άρθρο 1 του Διεθνούς Συμφώνου.

Αναφορικά με το άρθρο 106 Σ (στη σελ. 2 του σχεδίου της έκθεσης) θα μπορούσε να βελτιωθεί η αναφορά στη διάταξη αυτή, διότι η τελευταία συνταγματική διάταξη δεν εστιάζει στα όρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αλλά επιβεβαιώνει τον κανόνα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εξαγγέλλοντας τα όρια της κρατικής παρέμβασης.

Σε ό,τι αφορά στις εξουσίες των Οργανικών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι (όπως επισημάνθηκε και στις εισαγωγικές παρατηρήσεις) τα περί ΟΤΑ και, μάλιστα, στην έκταση στην οποία αναλύονται στο σχέδιο της έκθεσης, παρέλκουν ενόψει του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 1 του Διεθνούς Συμφώνου, όπως αυτό αναλύεται στη γνωμάτευση της ΕΕΔΑ.

Σε κάθε περίπτωση, η ΕΕΔΑ σημειώνει τα ακόλουθα:

Ορθά, καταρχάς, επισημαίνεται ότι οι ΟΤΑ έχουν κατά το Σύνταγμα το τεκμήριο αρμοδιότητας για όλες τις υποθέσεις που χαρακτηρίζονται ως «τοπικές». Θα εφιστούσαμε, όμως, την προσοχή, στη χρήση του όρου «εξουσία διάθεσης και καθ' οιονδήποτε άλλο τρόπο, κατ' ουσία, ρύθμισης των χαρακτηριζομένων ως «τοπικών υποθέσεων», που χρησιμοποιείται στο σχέδιο έκθεσης (σελ. 3). Η «διοίκηση των τοπικών υποθέσεων», στην οποία αναφέρεται το άρθρο 102 παρ. 1 εδ. (α) Σ, υπονοεί την άσκηση νομικών αρμοδιοτήτων, σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας που διέπει το Δημόσιο και τα ΝΠΔΔ και όχι την ελευθερία ενεργειών νοούμενης ως άσκησης δικαιώματος, όπως υπονοεί ο όρος «εξουσία διάθεσης». Γι' αυτό, θα έπρεπε να γίνει λόγος για «οικονομική και διοικητική αυτοτέλεια», σύμφωνα με την ορολογία που υιοθετεί και το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρο 102 παρ. 2).

Επίσης, σχετικά με τις εξουσίες των ΟΤΑ, θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στο γεγονός, ότι μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, είναι, πλέον, δυνατή η με νόμο ανάθεση στους ΟΤΑ η άσκηση αρμοδιοτήτων που συνιστούν αποστολή του Κράτους, καθιερώνοντας, με τον τρόπο αυτό, ένα καθεστώς «λειτουργικού αναδιπλασιασμού» των ΟΤΑ, εφόσον ο ίδιος Οργανικός Τοπικής Αυτοδιοίκησης μπορεί να είναι αρμόδιος, παράλληλα, για μία τοπική υπόθεση και για την αντίστοιχη κρατική αρμοδιότητα. Με τον τρόπο αυτό, ενισχύεται σαφώς ο ρόλος των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην ελληνική συνταγματική έννομη τάξη, ο προσδιορισμός, όμως, του εύρους των νέων αυτών αρμοδιοτήτων τους δεν επαφίεται σε εξουσία «αυτοκαθορισμού τους», αλλά στην επιλογή του νομοθέτη.

Τέλος, σε ό,τι αφορά στην αρχή της διαφάνειας ως προς τη διαχείριση των οικονομικών των ΟΤΑ (άρθρο 102 παρ. 5 εδ. (α) Σ 1975/1986/2001) πρέπει, επιπροσθέτως, να επισημανθεί, ότι η κατοχύρωση της αρχής της διαφάνειας στο δημόσιο βίο, αποτελεί γενική αρχή συνταγματικού επιπέδου, που κατοχυρώνεται, πλέον, στο ελληνικό Σύνταγμα, όπως αυτό αναθεωρήθηκε από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, στο πλαίσιο των άρθρων 14 παρ. 5 και 9, 29 παρ. 2, 57 και 98 παρ. 1 Σ. Το σύστημα των διατάξεων

αυτών, αποτελεί επαρκή εγγύηση για τη διασφάλιση της διαφάνειας και, συνεπώς, συμβάλλει αποφασιστικά στην εξασφάλιση της οικονομικής και διοικητικής αυτοτέλειας των ΟΤΑ, καθορίζοντας ένα πλαίσιο «οιονεί αυτοδιάθεσής τους».

Articles 2 and 26: Domestic implementation and prohibition of discrimination

Οι παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ σχετικά με την αρχή της ισότητας και της μη διάκρισης είναι οι εξής:

α) Η αρχή της ισότητας

Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί, ότι σύμφωνα με την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 1 Σ, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη νομολογία του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν κατοχυρώνεται συνταγματικά η όμοια μεταχείριση όμοιων καταστάσεων και η ανόμοια μεταχείριση ανόμοιων καταστάσεων, αλλά η όμοια μεταχείριση «ουσιωδώς όμοιων» καταστάσεων και η ανόμοια μεταχείριση «ουσιωδώς ανόμοιων» καταστάσεων. Αυτή η λεπτή διαφοροποίηση ως προς τον «ουσιωδώς» όμοιο ή ανόμοιο χαρακτήρα των ρυθμιστέων καταστάσεων προσιδιάζει περισσότερο προς τον αναλογικό χαρακτήρα της ισότητας και είναι σύμφωνη με τη συνταγματική κατοχύρωση του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους δικαίου υπό το αναθεωρημένο Ελληνικό Σύνταγμα.

Περαιτέρω, στη σελ. 6 του σχεδίου έκθεσης, αναφέρεται ότι το άρθρο 4 παρ. 4 Σ και το άρθρο 48 παρ. 4 της ΣυνθΕΚ απαγορεύουν την πρόσληψη αλλοδαπών στο δημόσιο τομέα, εν γένει. Ορθότερο, θα ήταν, όμως, να γραφεί, ότι, σύμφωνα με το άρθρο 48 παρ. 1 της ΣυνθΕΚ (ήδη, άρθρο 39, όπως προέκυψε με τη νέα του αρίθμηση μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ), ο κανόνας που θεσπίζεται είναι η ελεύθερη κυκλοφορία όλων των εργαζομένων που έχουν την ιθαγένεια κράτους-μέλους της ΕΚ εντός της κοινότητας, με την επιφύλαξη των περιορισμών που δικαιολογούνται για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας και δημόσιας υγείας (παρ. 3), ενώ στην παρ. 4 του άρθρου 48 ΣυνθΕΚ (ήδη, άρθρο 39) προβλέπεται ως μόνη εξαίρεση από τον κανόνα της παρ. 1 του ίδιου άρθρου, η απασχόληση

στη δημόσια διοίκηση. Από το συνδυασμό των διατάξεων των παρ. 3 και 4 του άρθρου 48 ΣυνθΕΚ (ήδη, άρθρο 39), που θεσπίζουν εξαίρεση από τον κανόνα της παρ. 1 περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και είναι, κατά τούτο, στενώς ερμηνευτέες, συνάγεται το συμπέρασμα, η έννοια των διατάξεων αυτών καθώς και εκείνης του άρθρου 4 παρ. 4 Σ, είναι ότι δεν απαγορεύεται η πρόσληψη των εργαζομένων που έχουν την ιθαγένεια Κράτους-Μέλους- της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε κάθε θέση εργασίας στη δημόσια διοίκηση, αλλά ότι απαγορεύουν την πρόσληψη των τελευταίων σε δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις από τις οποίες ασκείται δημόσια εξουσία.

Θα πρέπει, επίσης, να τονισθεί περισσότερο, ότι οι πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις της νομολογίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, Συμβούλιο της Επικρατείας, Αρείος Πάγος) είχαν, ήδη, πριν τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 αναγνωρίσει τη θετική δράση για τη διασφάλιση της αρχής της ισότητας και ότι έχουν καθιερώσει, πλέον, την επεκτατική εφαρμογή της αρχής της ισότητας, με την έννοια ότι επεκτείνουν το ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής κανόνων δικαίου που περιορίζουν την αναγνώριση ενός οφέλους ή ενός ευεργετήματος σε ένα κύκλο προσώπων, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν σε αυτό και άλλες κατηγορίες ατόμων που είναι «ουσιωδώς» όμοιες προς εκείνες που αναφέρονται από τον (τυπικό ή κανονιστικό) νομοθέτη. Η επεκτατική αυτή εφαρμογή της αρχής της ισότητας (όχι, όμως, αποκλειστικά προς την υπέρ των γυναικών κατεύθυνση) αφορά, κυρίως, σε θέματα κοινωνικών παροχών, σε μισθολογικά θέματα καθώς και σε ζητήματα επιδομάτων δημοσίων υπαλλήλων ή δικαστικών λειτουργών. Στη σελ. 7 της Έκθεσης αναφέρεται μόνον η νομολογία του Αρείου Πάγου, ενώ υπάρχει σημαντική νομολογία και του Συμβουλίου της Επικρατείας καθώς και αποφάσεις του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.¹ Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί, ότι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, όταν προβαίνει σε επεκτατική εφαρμογή της αρχής της ισότητας, στην επέκταση

¹ Βλ. ΑΕΔ 3/2001, Ολ ΣτΕ 2944/2000, ΣτΕ 1676, 2409/1998, σχετικά με τη μη καταβολή του οικογενειακού επιδόματος και στους δύο συζύγους, ΣτΕ 2933/2003 σχετικά με τη νομοθετική ποσόστωση υπέρ των γυναικών κατά το 1/3 στις λίστες υποψηφίων δημοτικών

δηλ. του ρυθμιστικού πεδίου μίας εξαιρετικής ευνοϊκής ρύθμισης δεν επικαλείται μόνον τη συνταγματική διάταξη περί της αρχής της ισότητας, αλλά και άλλες συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν το ουσιαστικό δικαίωμα των αιτούντων, όπως π.χ. το άρθρο 21 παρ. 1 Σ σχετικά με την προστασία του θεσμού της οικογένειας, το άρθρο 87 παρ. 1 Σ, σχετικά με τη συνταγματική κατοχύρωση της δικαιοσύνης, το άρθρο 20 παρ. 1 Σ και το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ σχετικά με το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας, το άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ σχετικά με την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων, κ.α.

β) Ίση μεταχείριση αλλοδαπών

Σε ό,τι αφορά στο δικαίωμα ισότητας των αλλοδαπών, επισημαίνεται ότι ο Ν. 2910/2001 αποτελεί, πράγματι, ένα σημαντικό νομοθετικό μέτρο προς την κατεύθυνση της ομαλής ένταξης των προσφύγων (που δεν προέρχονται από Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας) στην ελληνική πραγματικότητα και της ίσης μεταχείρισής τους προς τους Έλληνες εργαζομένους. Θα έπρεπε να σημειωθεί ότι ο Ν. 2910/2001 τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με το Ν. 3013/2002, ο οποίος περιείχε ρυθμίσεις θεμάτων αδειών παραμονής γονέων ημεδαπών, συζύγων ομογενών παλλιννοστούντων, προσώπων διαπιστευμένων ως ανταποκριτών ξένου τύπου και φοιτητών της Αθωνιάδας Σχολής. Περαιτέρω, ο νόμος τροποποιήθηκε εκ νέου με το Ν. 3074/2002 (άρθρο 11 «θέματα εισόδου και παραμονής αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια»), σύμφωνα με τον οποίο: α) εξασφαλίζεται η εξομοίωση από πλευράς ρυθμιστικού πεδίου των γονέων τόσο των ομογενών όσο και των αλλοδαπών που έχουν αποκτήσει με πολιτογράφηση την ελληνική ιθαγένεια, β) αίρονται οι αμφιβολίες που διατυπώθηκαν από πλευράς ΕΕ, αναφορικά με την εναρμόνιση των ρυθμίσεων του Ν. 2910/2001 προς τις Οδηγίες του Συμβουλίου της ΕΕ (ως μέλη οικογένειας αλλοδαπού ορίζονται τα τέκνα ηλικίας μέχρι 21 ετών και οι γονείς του/της συζύγου κοινοτικού υπηκόου), γ) αντιμετωπίζεται το θέμα

και νομαρχιακών συμβούλων, ΣτΕ 3216/2003 σχετικά με την υποχρέωση χορήγησης γονικής άδειας και στις γυναίκες δικαστικούς λειτουργούς.

των δικαιουμένων αυτοτελούς άδειας παραμονής, δηλαδή καλύπτονται αλλοδαποί ηλικίας 18 έως 21 ετών, οι οποίοι σύμφωνα με το προγενέστερο νομικό πλαίσιο δεν δικαιούνται αυτοτελούς άδειας παραμονής. Επίσης, παρέχεται η δυνατότητα σε αλλοδαπούς που λαμβάνουν άδεια παραμονής για λόγους σπουδών να ανανεώσουν την άδεια παραμονής μετά το τέλος των σπουδών τους για έναν από τους λόγους που προβλέπει ο νόμος.

Αναφορικά με το δικαίωμα στην εργασία των αλλοδαπών, η ΕΕΔΑ σημειώνει ότι η ελευθερία κυκλοφορίας των εργαζομένων δεν απορρέει μόνο από τα ΠΔ 499/1987 και 545/1983, αλλά ευθέως από τις διατάξεις της Συνθήκης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, οι οποίες έχουν άμεσο αποτέλεσμα.²

Επί του ίδιου θέματος, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ένα νομοθετικό κενό που υφίσταται σχετικά με τους *de facto* πρόσφυγες.³ Συγκεκριμένα, τίθεται στην πράξη ένα σοβαρό ζήτημα στην περίπτωση των αλλοδαπών εκείνων των οποίων η αίτηση για αναγνώριση της προσφυγικής ιδιότητας έχει απορριφθεί οριστικά (ρητά ή σιωπηρά), αλλά η προσωρινή παραμονή τους, καίτοι έχει εγκριθεί από την Πολιτεία, σύμφωνα με το άρθρο 8 ΠΔ 61/1999, για «ανθρωπιστικούς λόγους», δεν ανανεώνεται και οι αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης τους παραπέμπουν συχνά στις διατάξεις περί αλλοδαπών μεταναστών του Ν. 2910/2001. Η παράνομη αυτή πρακτική της διοίκησης που συνίσταται στη μη εφαρμογή του ΠΔ 61/1999 και στην παραπομπή των *de facto* προσφύγων στο νομοθετικό πλαίσιο περί μεταναστών του Ν. 2910/2001 εντάσσεται στο γενικότερο και ιδιαίτερα σοβαρό και χρονίζον ζήτημα της έλλειψης στη χώρα μας μίας σοβαρής και διαυγούς μεταναστευτικής (και προσφυγικής) πολιτικής και νομοθεσίας.

γ) Η ενσωμάτωση των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ

Αναφορικά με τη διαδικασία ενσωμάτωσης στο εσωτερικό δίκαιο των Οδηγιών 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ, η ΕΕΔΑ έχει, ήδη, εκδώσει

² ΔΕΚ, *Van Duyn* της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1974, 41-74, Ειδική Συλλογή, 1974, σελ. 537, ΔΕΚ, *Reyners* της 21^{ης} Ιουνίου 1974, 2-74, Ειδική Συλλογή, 1974, σελ. 317.

³ Βλ. την από 17.11.2003 απόφαση της ΕΕΔΑ με θέμα «Η προστασία των *de facto* προσφύγων από την Ελληνική Πολιτεία», www.nchr.gr.

Απόφαση,⁴ όπου περιέχονται παρατηρήσεις επί του ΣΧΝ, με το οποίο επιχειρείται η προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στην ελληνική έννομη τάξη. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις αυτές: α) το Σχέδιο νόμου δεν επισημαίνει την ελάχιστη προστασία που παρέχουν, κατά το κοινοτικό δίκαιο, οι Οδηγίες και την απαγόρευση που συνεπάγονται για τον Έλληνα νομοθέτη να μειώσει το επίπεδο προστασίας που παρέχει το εθνικό δίκαιο, β) δε διευκρινίζει τη διαφορά των ρυθμιστικών πεδίων των δύο Οδηγιών, γ) δεν τοποθετείται ορθά ως προς το σκοπό του νόμου, δεδομένου ότι ο σκοπός αυτός θα έπρεπε να συνίσταται στη συμμόρφωση προς τις ανωτέρω Οδηγίες, δ) με την προσθήκη της φράσης «κατά τρόπο αθέμιτο και αδικαιολόγητο» εσφαλμένα δίδεται η εντύπωση ότι είναι δυνατό να υπάρξει δικαιολόγηση και για τις άμεσες διακρίσεις, ενώ τέτοια δικαιολόγηση νοείται μόνο για τις έμμεσες διακρίσεις, ε) δεν αναφέρεται καθόλου, ότι η δυνατότητα παρεκκλίσεων μπορεί να προβλέπεται «εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη», όπως ακριβώς προβλέπει και το κείμενο των Οδηγιών και, στ) τονίζεται η ενίσχυση του φαινομένου του «θεσμικού ρατσισμού» στο χώρο των δημόσιων υπηρεσιών αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία και η ανάγκη ιδιαίτερης μέριμνας από τους φορείς στη διαρκή εκπαίδευση όλων των νομικών (δικαστικών λειτουργών και δικηγόρων) που θα διαδραματίσουν καταλυτικό ρόλο στην εφαρμογή της νέας νομοθεσίας κατά των διακρίσεων.

δ) Η κατάσταση των Ρομά

Αναφορικά με την κατάσταση των Τσιγγάνων ή Ρομά (σελ. 13-17 του σχεδίου της έκθεσης), επισημαίνουμε την από 29.11.2001 απόφαση της ΕΕΔΑ,⁵ σύμφωνα με την οποία εξακολουθεί να υφίσταται άμεση ανάγκη παροχής κοινωνικής προστασίας των Τσιγγάνων (Ρομά) στην Ελλάδα, ως μιας ιδιαίτερα ευάλωτης κοινωνικής ομάδας. Για το λόγο αυτό

⁴ Βλ. την από 13.1.2003 Απόφαση της Ολομέλειας της ΕΕΔΑ με θέμα «Παρατηρήσεις επί του σχεδίου Νόμου με τίτλο «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήριου προσανατολισμού». (www.nchr.gr).

παραπέμπουμε στην έκθεση αυτή τα κύρια σημεία της οποίας που πρέπει να τονιστούν είναι τα εξής:

- *Το οικιστικό πρόβλημα*

Το οικιστικό πρόβλημα αναγνωρίζεται από όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές ως το πιο κομβικό για τους Ρομά. Η νομαδική ζωή των Ρομά και η διαβίωσή τους σε παράνομους καταυλισμούς στα όρια δήμων (χωρίς αναγκαστικά να υπάρχει οικογενειακή μερίδα τους εκεί) λειτουργεί ως τροχοπέδη για την κοινωνική ένταξή τους. Η ΔΕΠΟΣ εκπόνησε και παρέδωσε το 1999 την πρώτη και μοναδική εμπεριστατωμένη μελέτη⁶ που κατέγραψε τους χώρους διαμονής των τσιγγάνικων κοινοτήτων και τις στεγαστικές ανάγκες των Τσιγγάνων σε όλη την Ελλάδα. Τη μελέτη αυτή στην οποία αναδεικνύονται οι κακές συνθήκες διαβίωσης των Ρομά στην Ελλάδα από χωροταξική, υγειονομική και, γενικώς, σύμφωνη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, άποψη, υιοθέτησαν εκτός της Πολιτείας, οι οργανώσεις των Τσιγγάνων (ΠΟΣΕΡ) και το διαδημοτικό δίκτυο POM.

Η Ελληνική Κυβέρνηση το 1996 ανακοίνωσε πρόγραμμα βελτίωσης των συνθηκών ζωής των Ρομά και προώθησης της ένταξής τους στην κοινωνία. Με αυτό το αντικείμενο ασχολείται πλέον και η διυπουργική επιτροπή που διαμορφώνει την εθνική πολιτική υπέρ των Τσιγγάνων. Με απόφασή της διαμορφώθηκε επιχειρησιακό πρόγραμμα βετούς διάρκειας,⁷ στο πλαίσιο του οποίου αναμένεται η βελτίωση των όρων διαβίωσης των Ρομά.

- *Η κατάσταση της υγείας των Τσιγγάνων*

Η κατάσταση της υγείας του πληθυσμού, ιδίως των σκηνιτών, είναι επισφαλής λόγω των κάκιστων συνθηκών διαβίωσής του αλλά και της εξαπλούμενης χρήσης ναρκωτικών ουσιών. Σύμφωνα με έρευνα των Γιατρών

⁵ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, Εθνικό Τυπογραφείο, Ιανουάριος 2002, κείμενο αρ. 12, «Προτάσεις της ΕΕΔΑ για την προστασία των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», σελ. 181-197.

⁶ Τμήμα Ερευνών της Δημόσιας Επιχείρησης Πολεοδομίας και Στέγασης για λογαριασμό του ΥΠΕΧΩΔΕ, Μελέτη σχεδίου προγράμματος για την αντιμετώπιση των αμέσων οικιστικών προβλημάτων των Ελλήνων Τσιγγάνων, 1999.

⁷ Για την εκπαίδευση υπολογίζονται **10 δις** και για την κατάρτιση –απασχόληση **15-20 δις**. Όλοι οι υπόλοιποι τομείς (υγεία, αθλητισμός κλπ) θα απορροφήσουν περί τα 10-15 δις. Συνολικός Προϋπολογισμός βετίας= **105 δις**.

του Κόσμου το 1999, σε κάποιες κοινότητες σκηνιτών μέχρι και το 99% ήταν προσβεβλημένο από τον ιό της ηπατίτιδας Α. Το 50% είχε επίσης εκτεθεί στον ιό της ηπατίτιδας Β.

Το 77% των Τσιγγάνων είναι εντελώς ανασφάλιστοι. Η μόνη περίπτωση που τους παρέχεται είναι αυτή των απόρων, υφίσταται δηλ. η δυνατότητα πρόσβασής τους στα δημόσια νοσοκομεία –όπου, όμως, δεν είναι καν ευπρόσδεκτοι, ούτε αντιμετωπίζονται όπως οι υπόλοιποι ασθενείς. Ακόμα όμως και το πιστοποιητικό απορίας είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα νοσοκομεία απαιτούν την καταβολή νοσηλίων, την οποία προσπαθούν να διασφαλίσουν κατακρατώντας τις αστυνομικές ταυτότητες των Τσιγγάνων αποστερώντας τους, με τον τρόπο αυτό, από το απαραίτητο για τις συναλλαγές τους δελτίο ταυτότητας.

- *Το εκπαιδευτικό πρόβλημα*

Η σχολική φοίτηση των Τσιγγάνων -εκτός του ότι είναι εκτός του παραδοσιακού αξιακού κώδικά τους- είναι εξαιρετικά ευάλωτη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μετακίνηση, τα οικονομικά προβλήματα που οδηγούν στην παιδική εργασία, η απόσταση από το σχολείο, τα φαινόμενα ρατσισμού στα σχολεία, η έλλειψη κατάλληλης και μόνιμης στέγης κλπ. Είναι δηλαδή γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο αναγκάζονται να βιώνουν οι Τσιγγάνοι είναι άκρως ανταγωνιστικός προς το σχολείο γι' αυτό και το 60% περίπου του συνόλου είναι εντελώς αναλφάβητο.

Η παρέμβαση του Κράτους εκδηλώθηκε αρχικά με στόχο την ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο κεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα. Μέσω του τμήματος διαπολιτισμικής εκπαίδευσης άρχισε να υλοποιείται από τον Μάιο του 1997 πρόγραμμα εκπαίδευσης τσιγγανοπαίδων, το οποίο προβλέπεται να συνεχιστεί στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ μέχρι το 2006.⁸ Μέχρι στιγμής: α) επιμορφώθηκαν ορισμένοι εκπαιδευτικοί με ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό (στους εξής τομείς: γλώσσα, γεωγραφία, ιστορία, αγωγή υγείας, φυσικός κόσμος, νέες τεχνολογίες, μαθηματικά, πολιτισμικό κεφάλαιο της οικογένειας και της κοινότητας) για πιλοτική εφαρμογή σε

σχολεία όπου φοιτούν τσιγγανόπαιδες και με ενίσχυση του Β' και Γ' ΚΠΣ και β) θεσμοθετήθηκε η κάρτα για τους μετακινούμενους μαθητές. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας έχουν διατεθεί 2.500 κάρτες με αποτέλεσμα να αυξηθούν κατ' αναλογίαν οι Τσιγγάνοι μαθητές που συνεχίζουν τη φοίτησή τους στα σχολεία. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας το ποσοστό διαρροής από 75% το 1997 περιορίστηκε (κυρίως στη στοιχειώδη εκπαίδευση) σε 24% σήμερα με πρωτικές τάξεις. Το πρόγραμμα συνεχίζεται μέσω του Γ' ΚΠΣ με πρόβλεψη 7.5 δις δρχ. εντός της προσεχούς εξαετίας. Στο πρόγραμμα είναι ενταγμένη και η επιμόρφωση ενηλίκων Τσιγγάνων.

- *Το πρόβλημα της απασχόλησης*

Η ένταξη των Τσιγγάνων στην αγορά νόμιμης εργασίας συνδέεται πλέον απολύτως με την εκπαίδευση. Είναι χαρακτηριστικό ότι Τσιγγάνοι δεν εργάζονται σε επαγγέλματα επιστημονικά ή εν γένει υψηλής εξειδίκευσης αλλά ούτε στον τομέα των υπηρεσιών. Όσοι από αυτούς απασχολούνται στον αγροτικό τομέα βρίσκονται σε δυσμενή κατάσταση επειδή οι οικονομικοί μετανάστες αναγκάζονται να εργασθούν με σημαντικά μικρότερες αμοιβές, σε σχέση με τις αμοιβές των μη Ρομά και, όπως είναι αναμενόμενο, οι τελευταίοι τους «υφαρπάζουν» τις θέσεις εργασίας. Όσοι ασχολούνται με το υπαίθριο εμπόριο (λαϊκές αγορές) αντιμετωπίζουν πρόβλημα νομιμότητας γιατί αγνοούν τις διαδικασίες απόκτησης άδειας ενώ δεν είναι πολύ δύσκολο να την αποκτήσουν -σε αντίθεση με την άδεια για πλανόδιο εμπόριο που αποδεικνύεται πιο δυσπρόσιτη.

Με τα νυν δυσμενέστατα εκπαιδευτικά δεδομένα μόνο το 40% των Τσιγγάνων έχουν βιοποριστική εργασία. Και αυτή συνδέεται με την παρά-αγορά χωρίς βιώσιμες προοπτικές. Το υπόλοιπο 60% των Ρομά είναι άνεργοι, συνταξιούχοι, ασχολούμενοι με τα οικιακά κλπ. Η Πολιτεία ευαισθητοποιήθηκε στον τομέα της κατάρτισης-απασχόλησης των Τσιγγάνων και έθεσε σε εφαρμογή ορισμένα ευρωπαϊκά ή μικτά

⁸ Το πρόγραμμα υλοποιείται στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Τομέας Παιδαγωγικής) με επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή παιδαγωγικής Α. Γκότοβο και περιλαμβάνει δίκτυο

προγράμματα εκπαίδευσης σε παραδοσιακά αλλά και μη παραδοσιακά επαγγέλματα (υδραυλικός, μηχανικός αυτοκινήτων κλπ), τα οποία αφορούν, όμως, σε μικρό αριθμό Τσιγγάνων (γύρω στα 1.300 άτομα). Για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης ενδείκνυται η υιοθέτηση θετικών μέτρων, όπως η πρόβλεψη ποσόστωσης στις προσλήψεις Τσιγγάνων στο δημόσιο τομέα, υπό την αυτονόητη προϋπόθεση της προηγούμενης αναβάθμισης του εκπαιδευτικού καθεστώτος τους.

- *Τα αστικοδημοτικά προβλήματα των Τσιγγάνων*

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι Τσιγγάνοι λόγω του τρόπου με τον οποίο είναι αναγκασμένοι να επιβιώνουν έχουν συχνότατα μεγάλες εκκρεμότητες ως δημότες και πολίτες. Σύμφωνα με την προαναφερθείσα έρευνα του δικτύου POM –Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, το 5,5% των ερωτηθέντων δεν είχε δηλωθεί στο Ληξιαρχείο, το 10% δεν έχει ταυτότητα ή άλλο ανάλογο πιστοποιητικό, το 25% των δικαιουμένων λόγω ηλικίας δεν έχουν εκλογικό βιβλιάριο και το 50% περίπου δεν είχε εγγραφεί στα δημοτολόγια. Το γεγονός αυτό πυροδοτεί με τη σειρά του ή ανατροφοδοτεί όλα τα υπόλοιπα προβλήματα των Ρομά εμποδίζοντας την επίλυσή τους. Συνεπώς, βασικότατος όρος για την ένταξη των Ρομά είναι η επίλυση με κάθε δυνατό τρόπο των αστικοδημοτικών εκκρεμοτήτων τους που αποδυναμώνουν κάθε ελπίδα εξομάλυνσης και συμβίωσης με το κοινωνικό σύνολο.

ε) Το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας

Αναφορικά με το άρθρο 16 Ν. 2639/1998, η Επιτροπή έχει, ήδη, προβεί στη σύνταξη ορισμένων παρατηρήσεων σχετικά με την αποτελεσματικότητα του θεσμού του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας, στην από 4.7.2002 εισήγησή της⁹ για τη λειτουργία και δράση του Σώματος Επιθεωρητών Εργασίας: Οι παρατηρήσεις είναι οι εξής: *Πρώτον*, η πλήρης και ουσιαστική στελέχωση του ΣΕΠΕ με εξειδικευμένο προσωπικό, που να καλύπτει αποτελεσματικά τις ανάγκες όλης της επικράτειας. *Δεύτερον*, να διασφαλισθούν οι εγγυήσεις

τοπικών συνεργατών σε 30 περιοχές της χώρας με υψηλές συγκεντρώσεις Ρομ πληθυσμού.

της ανεξαρτησίας των επιθεωρητών εργασίας απέναντι σε οποιαδήποτε κυβερνητική μεταβολή ή εξωτερική επιτροπή με στόχο τη διασφάλιση του αδιάβλητου των ενεργειών για τη διακρίβωση καταγγελιών ή αυτεπάγγελτων παρεμβάσεων. *Τρίτον*, να υπάρξει νομοθετική πρόβλεψη ουσιαστικής σύμπραξης του ΣΕΠΕ με άλλες κρατικές υπηρεσίες αλλά και με τις οικείες συνδικαλιστικές οργανώσεις όπου και όταν αυτό απαιτείται για την ευόδωση των σκοπών του. *Τέταρτον*, να ανατεθούν στο ΣΕΠΕ ανακριτικά καθήκοντα και εξουσίες για την αποτελεσματική άσκηση των αρμοδιοτήτων του. *Πέμπτον*, να θεσπισθεί η υποχρέωση εμφάνισης του εργοδότη ή του εκπροσώπου του σε πρόσκληση του επιθεωρητή με πρόβλεψη διοικητικής και ποινικής κύρωσης σε περίπτωση άρνησης, καθώς και η δυνατότητα βίαιης προσαγωγής του σε περιπτώσεις διατάραξης του εργασιακού κλίματος με ευθύνη του εργοδότη. *Έκτον*, να προβλεφθεί ικανοποιητική χρηματική ικανοποίηση των επιθεωρητών εργασίας ανάλογη με την ανεξάρτητη μορφή του ΣΕΠΕ για τη διαρκή κατάσταση ετοιμότητας που τους επιβάλλεται για αναγκαίες πολλές φορές παρεμβάσεις εκτός του νομίμου ωραρίου εργασίας τους.

στ) Τριτενέργεια

Αναφορικά με το ζήτημα της τριτενέργειας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι το θέμα έχει προεκτάσεις ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος, των οποίων η αναφορά παρέλκει σε μία Εθνική Έκθεση, όπως η εξεταζόμενη. Η Επιτροπή παρατηρεί, επιπλέον, ότι το ζήτημα της τριτενέργειας τίθεται κατά διαφορετικό τρόπο στο συνταγματικό δίκαιο και στο δημόσιο διεθνές δίκαιο, το οποίο και ενδιαφέρει, εν προκειμένω, εφόσον το ΔΣΑΠΔ είναι διεθνής σύμβαση.

ζ) Η συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις

Η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι τα άρθρα 2 και 3 του Συμφώνου συνάπτονται με τα, σε γενικές γραμμές κατ' ανάλογο τρόπο,

⁹ Βλ. ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, Εθνικό Τυπογραφείο, Ιανουάριος 2003, κείμενο αρ. 8 «Παρατηρήσεις για την πρακτική της ενοίκιασης εργαζομένων», σελ. 161 επ, ιδίως σελ. 166.

διαλαμβανόμενα στο αντίστοιχα άρθρα της ΕΣΔΑ (άρθρα 13 και 6). Η Επιτροπή θεωρεί ότι θα ήταν σκόπιμο τα ζητήματα που άπτονται ευθέως του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη να εξετασθούν υπό το φως του άρθρου 14 του Διεθνούς Συμφώνου, εκτός από το ζήτημα των Ανεξάρτητων Διοικητικών Αρχών, το οποίο ορθώς εξετάζεται στο πλαίσιο του άρθρου 2 .

Ανεξαρτήτως τούτης της τυπικής-συστηματικής παρατήρησης, η ΕΕΔΑ σημειώνει τα ακόλουθα:

Σε ό,τι αφορά στη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και την αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου, όπως ρυθμίζονται με το Ν. 3068/2002, που ψηφίσθηκε σε εκτέλεση της νέας διάταξης του άρθρου 94 παρ. 4 Σ, επισημαίνεται, ότι:

ζ.α) Η απόφαση 21/2001 της Ολομέλειας του ΑΠ, που είχε κρίνει ως καταργηθείσα και, άρα, ανίσχυρη τη διάταξη του άρθρου 8 Ν. 2095/1952, εδράζεται σε επάλληλες νόμιμες βάσεις, ήτοι το άρθρο 2 του Διεθνούς Συμφώνου, το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 20 παρ. 1 Σ, οι οποίες θεωρούνται ως «συμπορευόμενες διατάξεις», προς εκείνες των άρθρων 2 και 14 του ΔΣΑΠΔ, και όχι μόνον στη διάταξη του άρθρου 2 του Συμφώνου, όπως αναφέρεται στο υποβληθέν σχέδιο έκθεσης.¹⁰

ζ.β) Οι διατάξεις του Ν. 3068/2002 δεν αποτελούν, κατά την άποψη της ΕΕΔΑ, πλήρη ικανοποίηση της συνταγματικής και υπερεθνικής νομοθετικής επιταγής περί αποτελεσματικής παροχής της δικαστικής προστασίας, διότι, πέραν όσων αναφέρονται στην από 4.7.2002 απόφαση της ΕΕΔΑ.¹¹

¹⁰ «Προς τη διάταξη αυτή [sic. άρθρο 14 παρ. 1 εδ. (α) του Συμφώνου] συμπορεύεται και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, που καθιερώνεται με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, η οποία κυρώθηκε με το ΝΔ 53/1974, καθώς και το άρθρο 20 παρ. 1 Σ. Οι ως άνω διατάξεις δεν ιδρύουν μόνο διεθνή ευθύνη των συμβαλλομένων Κρατών, αλλά έχουν άμεση εφαρμογή και υπερνομοθετική ισχύ, άρα θεμελιώνουν δικαιώματα υπέρ των προσώπων που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής τους. ...Από τους ως άνω κανόνες δικαίου, που καθιερώνουν την αποτελεσματική δικαστική προστασία έπεται ότι ..., παραβίασε ευθέως την ως άνω διάταξη του άρθρ. 2 παρ. 3 περ. (γ) του Ν. 2462/1997 και τις συμπορευόμενες με αυτήν ως άνω διατάξεις» (ΟΛΑΠ 21/2001). Βλ. επίσης την από 4.7.2002 απόφαση της ΕΕΔΑ, Έκθεση 2002, Εθνικό Τυπογραφείο, Ιανουάριος 2003, με θέμα «Κρίσεις για το σχέδιο νόμου για τη «συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και προαγωγή των δικαστών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στο βαθμό του Συμβούλου Επικρατείας», σ. 169 επ.

¹¹ Βλ. οπ. παρ., σελ. 171-176.

i) η διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 εδ. (β) Ν. 3068/2002 αναφέρεται στην περίπτωση «αδικαιολόγητης» καθυστέρησης, παράλειψης ή άρνησης συμμόρφωσης ή πλημμελούς συμμόρφωσης προς τη δικαστική απόφαση, διατύπωση που αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο *a contrario* ερμηνείας της, με την έννοια ότι μπορεί να υπάρξει και «δικαιολογημένη» καθυστέρηση, παράλειψη ή άρνηση συμμόρφωσης ή πλημμελής συμμόρφωση, οπότε η διάταξη καθίσταται αντίθετη προς το συνταγματικό κανόνα της υποχρέωσης συμμόρφωσης προς τις δικαστικές αποφάσεις, όπως αυτός προκύπτει από το άρθρο 10 παρ. 1 και 95 παρ. 5 Σ και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 3 και 14 παρ. 1 εδ. (α) του ΔΣΑΠΔ καθώς και από τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ που «συμπορεύεται» προς τις ανωτέρω διατάξεις του Διεθνούς Συμφώνου,

ii) η περιορισμένη δυνατότητα του αρμόδιου τριμελούς συμβουλίου να «βεβαιώνει τη μη συμμόρφωση της διοίκησης» και η έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης που να αναθέτει σε διοικητικό ή μη όργανο (μονομελές ή συλλογικό) την έκδοση της ακυρωθείσας από Δικαστήριο της διοικητικής Δικαιοσύνης διοικητικής πράξης ή παράλειψης,¹² καθιστά το νόμο αντίθετο στις ανωτέρω συνταγματικές και υπερεθνικές διατάξεις που κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία και

iii) ο νομοθετικός αποκλεισμός της δυνατότητας κατάσχεσης απαιτήσεων που πηγάζουν από έννομη σχέση δημόσιου δικαίου ή απαιτήσεων χρηματικού ή μη αντικειμένου το οποίο έχει ταχθεί για την άμεση εξυπηρέτηση ειδικού δημόσιου σκοπού, που εισάγεται με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 εδ. (β) Ν. 3068/2002, περιορίζει τη δυνατότητα κατάσχεσης μόνο κατά της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου και των λοιπών ΝΠΔΔ συρρικνώνοντας υπερβολικά την κατά το Σύνταγμα επιτασσομένη αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας.¹³

¹² Όπως προβλέπεται από το ιταλικό δίκαιο με τον πρόσφατο νόμο 205/2000, που εισάγει το θεσμό του Commissario ad acta για να επιλυθεί οριστικά το ζήτημα της αποτελεσματικής συμμόρφωσης με τις αποφάσεις της διοικητικής Δικαιοσύνης παρακάμπτοντας το πρόσκομμα της ανεπίτρεπτης υποκατάστασης του Δικαστηρίου στο έργο της ενεργού διοίκησης κατά παράβαση της συνταγματικής αρχής της διάκρισης των Εξουσιών.

¹³ Βλ. και παρακάτω, υπό ηβ).

η) Η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει από τις 04.07.2002¹⁴ ότι η διάταξη του άρθρου 21 του Δεύτερου Κεφαλαίου του Κώδικα Νόμων περί Δικών του Δημοσίου (ΒΔ της 26.6/10.7.1944) ορίζει ότι ανάμεσα στα ουσιαστικά προνόμια του Δημοσίου συγκαταλέγεται και το ποσοστό του τόκου υπερημερίας που καταβάλλεται από το Δημόσιο και το οποίο ανέρχεται σήμερα σε 6%, σε σύγκριση με τους ιδιώτες οι οποίοι καταβάλλουν 10% (Ιούνιος 2003). Ο Ν. 3068/2002 για την συμμόρφωση της Διοίκησης δεν καταργεί το παλαιό αυτό προνόμιο του Δημοσίου το οποίο, όμως, δεν είναι πλέον ανεκτό από την ελληνική έννομη τάξη, για δύο λόγους:

η.α) Με την απόφαση 21/2001 η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου έκρινε ότι το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα παράγει έννομα αποτελέσματα στην ελληνική έννομη τάξη και ότι με το άρθρο 2 παρ.3 ΔΣΑΠΔ η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση αφενός να εγγυάται ότι κάθε άτομο, του οποίου τα δικαιώματα και οι ελευθερίες, που αναγνωρίζονται στο Σύμφωνο, παραβιάζονται, θα έχει στη διάθεσή του πρόσφορη προσφυγή και αφετέρου να *εγγυάται την εκτέλεση, από τις αρμόδιες αρχές, κάθε απόφασης που θα κάνει δεκτή τη σχετική προσφυγή*. Αναφερόμενη δε και στο άρθρο 14 παρ.1 του ΔΣΑΠΔ, που εγγυάται το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου έκρινε ότι οι δικαστικές αποφάσεις πρέπει να έχουν *δραστικότητα και αποτελεσματικότητα*. Προς την ίδια δε κατεύθυνση έκρινε ότι συμπορεύονται το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και το άρθρο 20 παρ. 1 Σ. Αναμφισβήτητα, η δραστικότητα και η αποτελεσματικότητα της δικαστικής απόφασης δεν μπορεί παρά να συνδέεται και με τον τόκο υπερημερίας. Ο χαμηλός τόκος υπερημερίας που ισχύει για το Δημόσιο, σήμερα δύο φορές περίπου μικρότερος από εκείνον που υποχρεούται να πληρώνει ο ιδιώτης διάδικος ενώ στο παρελθόν η διαφορά ήταν πολλαπλάσια, επιτρέπει στο Δημόσιο να *μειώνει τη δραστικότητα των εκτελεστών αποφάσεων σε βάρος του* και να φέρνει σε μειονεκτικότερη θέση τον αντίδικό του. Ο αντίδικος του Δημοσίου γνωρίζει ότι δεν απολαμβάνει *την ισότητα των όπλων και τη δίκαιη δίκη*, γιατί ο ευνοϊκός τόκος υπερημερίας του Δημοσίου του επιτρέπει

¹⁴ ΕΕΔΑ, 'Ετήσια Έκθεση 2002, σελ. 177 επ.

σήμερα να αγνοεί για πολύ μεγάλο διάστημα την επιτακτική ανάγκη εκτέλεσης των σε βάρος του δικαστικών αποφάσεων.

η.β) Μεγαλύτερη σημασία, όμως, έχει στην περίπτωση του τόκου υπερημερίας το δικαίωμα στην προστασία της περιουσίας, όπως προστατεύεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όπως έκρινε η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου σε δύο σημαντικότερες αποφάσεις της, την 40/1998 και την 14/1999, με τη διάταξη του άρθρου 1 του πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ δε θίγεται, βέβαια, το δικαίωμα του Κράτους να θέτει σε ισχύ νόμους, τους οποίους κρίνει αναγκαίους για τη ρύθμιση της χρήσης αγαθών σύμφωνα με το δημόσιο συμφέρον, όμως, με τη διάταξη αυτή κατοχυρώνεται ο σεβασμός της περιουσίας του προσώπου, το οποίο μπορεί να τη στερηθεί μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας. Στη δε έννοια της περιουσίας, πάντοτε σύμφωνα με τη προηγούμενη νομολογία, περιλαμβάνονται και ενοχικά δικαιώματα και ειδικότερα οι απαιτήσεις, είτε αναγνωρισμένες με δικαστική ή διαιτητική απόφαση, είτε απλώς γεννημένες κατά το εθνικό δίκαιο, εφόσον υπάρχει νόμιμη προσδοκία, με βάση το ισχύον, έως την προσφυγή στο δικαστήριο, δίκαιο, ότι μπορούν να ικανοποιηθούν δικαστικά.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η απαγόρευση αναγκαστικής εκτέλεσης για την ικανοποίηση απαιτήσεων εναντίον του Ελληνικού Δημοσίου, συμπεριλαμβανομένων και των απαιτήσεων ιδιωτικού δικαίου κατά του Κράτους, των ΝΠΔΔ και των κρατικών ΝΠΙΔ, -μετά τον εξοπλισμό αυτών των απαιτήσεων με εκτελεστό τίτλο- καταλήγει στην πραγματικότητα όχι απλώς στην παραβίαση του δικαιώματος στην εκτέλεση των αποφάσεων και του οικείου άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ αλλά και σε αδικαιολόγητη αποστέρηση περιουσιακού στοιχείου του δανειστή του Δημοσίου, χωρίς να συντρέχει λόγος δημόσιας ωφέλειας. Μία τέτοια νομοθετική συμπεριφορά έρχεται σε ευθεία αντίθεση προς το κανονιστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 1 του πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ.

Μετά τις προηγούμενες επισημάνσεις της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου γίνεται αντιληπτό ότι το προνόμιο του Δημοσίου να καταβάλει μόνο αυτό τόκο υπερημερίας 6% στον οφειλέτη δανειστή του πρέπει να

στηρίζεται καταρχήν σε λόγο δημόσιας ωφέλειας, αλλιώς είναι αντίθετο με το άρθρο 1 του πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Δημόσιο δεν έχει υποστηρίξει μέχρι στιγμής τέτοιο λόγο ωφέλειας αλλά ούτε και η νομική θεωρία έχει εντοπίσει. Ωστόσο, ακόμη κι αν ο νομοθέτης υποστήριζε ότι λόγοι δημοσίας ωφέλειας επιβάλλουν τη στέρηση περιουσιακού δικαιώματος και είχε αναγνωρίσει ορισμένα ιδιαίτερα προνόμια του Δημοσίου στις διάφορες δικαστικές διαμάχες, όπως εκείνο που ορίζει το μειωμένο τόκο υπερημερίας, τα προνόμια αυτά υπόκεινται στον έλεγχο της εναρμόνισης τους με τη θεμελιώδη στην ελληνική έννομη τάξη *αρχή της αναλογικότητας*. Η αρχή αυτή υπαγορεύει την τήρηση της αναλογίας ανάμεσα στον επιδιωκόμενο σκοπό και τα μέσα που χρησιμοποιούνται. Αν ο επιδιωκόμενος σκοπός είναι η δραστηκότητα της δικαστικής απόφασης αλλά και η προστασία του Δημοσίου, τότε το ποσοστό 6% ως τόκος υπερημερίας ασφαλώς δε στηρίζεται στην αρχή της αναλογικότητας όταν για όλους τους άλλους διαδικούς είναι το 11,25%.

Το ζήτημα των προνομίων του Δημοσίου έκρινε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφαση του *ΑΚΑ κατά Τουρκίας* (23.9.1998) και σε άνω των πενήντα παρόμοιες –μεταγενέστερες– αποφάσεις κατά της Τουρκίας.¹⁵ Συγκεκριμένα, η αποζημίωση για απαλλοτρίωση περιουσίας του προσφεύγοντα καταβλήθηκε με αρκετή καθυστέρηση από την τουρκική διοίκηση. Ο υπολογισμός των αναλογούντων τόκων πραγματοποιήθηκε με βάση το ποσοστό που καθόρισε νόμος του Κράτους (30%) και σε πλήρη δυσαρμονία με τον πραγματικό πληθωρισμό (70%) και τη νομισματική θέση της τουρκικής λίρας. Το Δικαστήριο, αποδεχόμενο τους λόγους δημόσιας ωφελείας που επέβαλλαν τη συγκεκριμένη απαλλοτρίωση, την εξέτασε σε αναλογία με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ατόμου. Θεώρησε δε ότι η αργοπορία στην καταβολή της αποζημίωσης, σε συνδυασμό με τη συνεχώς επιδεινούμενη νομισματική ισοτιμία της τουρκικής λίρας, έφεραν σε δυσχερή θέση τον

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά ΕΛΔΑ *Akkus κ/ Τουρκίας*, 9.7.1997, παρ. 24-31, ΕΛΔΑ, *Aktas κ.λ.π. κ/Τουρκίας*, 30.1.2001, παρ. 29-34.

προσφεύγοντα και έκρινε ομόφωνα ότι αυτός είχε δικαίωμα πρόσθετης αποζημίωσης την οποία μάλιστα επιδίκασε σε αμερικάνικα δολάρια για λόγους νομιματικής ασφάλειας.

Ήδη, το Συμβούλιο της Επικρατείας με την 3651/2002 απόφασή του έκρινε ότι η διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα Νόμων περί Δικών του Δημοσίου, που προβλέπει το διαφοροποιημένο τόκο υπερημερίας κάθε οφειλής του Δημοσίου, αντίκειται όχι μόνο στις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 και 20 παρ. 1 Σ αλλά και σε εκείνες του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και του άρθρου 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου αυτής, εφόσον παραβιάζει τη συνταγματική και υπερεθνική αρχή της δίκαιης δίκης, στοιχείο της οποίας αποτελεί και η αρχή της ισότητας των όπλων¹⁶ και την αρχή της αναλογικότητας που διέπει την επιβολή περιορισμού κάθε θεμελιώδους δικαιώματος του ιδιώτη,¹⁷ δεδομένου ότι στην επίδικη περίπτωση δεν προέκυπτε ότι υφίστατο κάποιος λόγος δημόσιας ωφέλειας που καθιστούσε ανεκτή τη διαφοροποίηση αυτή, ούτε το Δημόσιο επικαλέσθηκε την ύπαρξη τέτοιου λόγου.¹⁸ Όμοια νομολογία διαμορφώθηκε και από τα Τακτικά Διοικητικά Δικαστήρια,¹⁹ τα οποία κάνουν ρητή μνεία των άρθρων 2 παρ. 3 εδ. (α) και (β), 14 παρ. 1 και 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται η αδικαιολογήτως άνιση και προνομιακή μεταχείριση του Δημοσίου σε σχέση με τον ιδιώτη αντίδικό του.²⁰

¹⁶ ΕΛΔΑ, Πατάκος κ. Ελλάδας, 11.1.2001, παρ. 47.

¹⁷ Σκ. αριθμ. 9 της απόφασης ΣτΕ 3651/2002: «...πρέπει να διατηρείται δίκαιη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας και της επιταγής για προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών». Βλ. επίσης ΕΛΔΑ, *Sporrons και Lonngroth κ. Σουηδίας*, 23.9.1992, *ΣΤΡΑΝ και Στρατής Ανδρεάδης κ. Ελλάδας*, 9.12.1994, *Πλακάτος κ. Ελλάδας*, οπ.παρ., παρ.5, *Αζάς κ. Ελλάδας*, 29.9.2002, παρ.45.

¹⁸ ΕΛΔΑ *Λάρκος κ. Κύπρου*, 18.2.1999, παρ. 31.

¹⁹ ΤρΔιοικΠρωτ Ιων 352/2002, σκ.αριθμ.11.

²⁰ Αντίθετα, ο Άρειος Πάγος, με την 804/2002 απόφασή του έκρινε, με αντίθετη μειοψηφία ενός μέλους, σύμφωνη με τη διάταξη του άρθρου 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ την επίδικη διάταξη του άρθρου 21 του Κώδικα περί Δικών του Δημοσίου, η οποία ορίζει, εξαιρετικώς, το νόμιμο τόκο και τον τόκο υπερημερίας των οφειλών του Δημοσίου σε ποσοστό 6% ετησίως, διότι «ο από το νόμο προσδιορισμός του μεγαλύτερου επιτοκίου έναντι κοινών οφειλετών δεν ιδρύει «περιουσία» του δανειστού πριν από τη γέννηση της απαιτήσεώς του».

Article 3 Equality between men and women

1. Σχετικά με το άρθρο 3 του ΔΣΑΠΔ, που αφορά την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, η ΕΕΔΑ θεωρεί σκόπιμο να τονισθεί ότι στην Ελλάδα η ισότητα των δύο φύλων σήμερα απολαύει ισχυρής νομοθετικής και νομολογιακής υποστήριξης. Συγκεκριμένα, ήδη το Σύνταγμα του 1975, άρθρο 4, είχε εισαγάγει την ισότητα όλων ενώπιον του νόμου και την ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των δύο φύλων, το δε άρθρο 116 παρ. 1 είχε καθορίσει ότι ως το τέλος του 1982 θα πρέπει να αναθεωρηθούν όλοι οι νόμοι που προβλέπουν ανισότητες μεταχείρισης σε οποιοδήποτε τομέα. Με βάση αυτή τη διάταξη της παρ.1 του άρθρου 116 εξεδόθησαν 16 νομοθετήματα μεταρρυθμιστικά νόμων που περιείχαν ανισότητες, αρχίζοντας από τον Ν. 1329/1983 που αναμόρφωσε ριζικά και πολύ προοδευτικά το οικογενειακό δίκαιο.

Ωστόσο στο Σ του 1975 είχε παρεμβληθεί και η διάταξη του άρθρου 116 παρ. 2, η οποία επέτρεψε αποκλίσεις από την ισότητα σε βάρος των γυναικών. Η διάταξη αυτή συνέβαλε στη συντήρηση παλιών και στην προσθήκη νέων διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, ιδίως, στον τομέα της εργασίας.

2. Η ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων του Σ του 1975 από τη νομολογία ήταν επεκτατική και στους άνδρες, κυρίως ως προς ορισμένες παροχές, συντάξεις, επιδόματα κλπ που οι νόμοι προέβλεπαν μόνο για χήρες συζύγους, ορφανές ανύπαντρες κόρες, επιδόματα γάμου από Ασφαλιστικά Ταμεία στις κόρες κλπ. Τα Δικαστήρια επεξέτειναν όμως και στις γυναίκες τη λήψη οικογενειακών επιδομάτων που κατά το νόμο μόνο οι άνδρες εδικαιούντο. Γενικά τα Δικαστήρια χρησιμοποίησαν την έννοια της ισότητας σε περιπτώσεις προσαύξησης του εισοδήματος είτε της οικογένειας είτε μελών της, με βάση όχι μόνο το άρθρο 4 του Σ αλλά και τις διεθνείς διατάξεις (instruments) περί ισότητας (CEDAW, Οδηγία 76/207 κ.α.).

Ωστόσο, όσον αφορά την είσοδο και εξέλιξη σε ορισμένα επαγγέλματα, η παλιά παρ. 2 του άρθρου 116 του Συντάγματος που αναφέραμε παραπάνω στηριζόταν δυστυχώς και στο άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας 76/207 που ήταν

παρεμφερές και έτσι τα Δικαστήρια μετά το Σ του 1975 συνέχιζαν να αναγνωρίζουν εξαιρέσεις σε βάρος των γυναικών.

3. Οι Ελληνικές γυναικείες οργανώσεις, με την ευκαιρία της σχεδιαζόμενης αναθεώρησης του Συντάγματος, υπέβαλαν εμπεριστατωμένες προτάσεις για αντικατάσταση της διάταξης του άρθρου 116 παρ. 2 του Σ με νέα που να εισάγει την ουσιαστική (όχι τυπική) ισότητα και, συγκεκριμένα, για: α) να απαλειφθεί η δυνατότητα αποκλίσεων (εξαιρέσεων) από την ισότητα για τις γυναίκες, β) να αναγνωριστεί ρητά ότι η λήψη θετικών μέτρων (π.χ. προωθητικών της ισότητας ποσοστώσεων, όπως συμμετοχή τουλάχιστον κατά 30% γυναικών) για την υπερνίκηση των προκαταλήψεων και την αποκατάσταση ουσιαστικής ισότητας δεν αποτελεί διάκριση υπέρ των γυναικών, άρα είναι σύμφωνη με τις περί ισότητας διατάξεις του Σ και γ) να αναγνωριθεί, αντιθέτως, ότι είναι αντισυνταγματικές οι περιοριστικές της ισότητας ποσοστώσεις (π.χ. γυναίκες στο Α επάγγελμα δεκτές το πολύ μέχρι 10%, ασχέτως σειράς επιτυχίας στους εισαγωγικούς διαγωνισμούς).

Την αποδοχή των προτάσεων αυτών των γυναικείων οργανώσεων διευκόλυνε η πλήρης μεταστροφή κατά 180° της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, του οποίου η Ολομέλεια στις 8 Μαΐου 1998, με βάση τα παραπάνω αιτήματα, δημοσίευσε 14 αποφάσεις-σταθμούς για την ισότητα ανδρών και γυναικών,²¹ πρωτοποριακές και σε διεθνές επίπεδο. Η παρακάτω σκέψη που περιέχεται και στις 14 αποφάσεις αξίζει να αναγραφεί εδώ: «...σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι σε βάρος μίας κατηγορίας προσώπων έχουν αναμφισβήτητα δημιουργηθεί στην πράξη λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων τέτοιες διακρίσεις ώστε η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της ισότητας να καταλήγει σε μία κατ' επίφαση μόνο ισότητα, ενώ ουσιαστικά παγιώνει και διαιώνίζει μίαν υφιστάμενη άνιση κατάσταση, είναι εντός του πνεύματος της συνταγματικής αρχής της ισότητας η λήψη από μέρους του νομοθέτη, κοινού ή κανονιστικού, των αντίστοιχων θετικών υπέρ της κατηγορίας αυτής μέτρων...».

²¹ Βλ. ΑΠ Ολομ. 1917-1929/1998 και ΑΠ Ολομ.1933/1998.

Οι αποφάσεις αυτές με τις συνεχιζόμενες πιέσεις των γυναικείων οργανώσεων (υποβολή εμπεριστατωμένων μελετών, οργάνωση δημοσίων συζητήσεων όλων των κομμάτων κλπ) κατέληξαν στην ομόφωνη υιοθέτηση από τη Βουλή της παρακάτω συνταγματικής διάταξης που αντικατέστησε την παρ. 2 του άρθρου 116:

Άρθρο 116 παρ. 2.: « Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών. ».

4. Η συνταγματική αυτή διάταξη σε συνδυασμό με τις παραπάνω αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ, τις οποίες ακολούθησαν και άλλες αποφάσεις παγίωσαν τις αρχές της ουσιαστικής ισότητας των φύλων στην Ελλάδα.²² Σημαντικό είναι ότι και δύο νομοθετήματα εισήγαγαν τις θετικές υπέρ των γυναικών ποσοτώσεις.

Ο πρώτος νόμος (άρθρο 6 Ν. 2839/2000) που επέβαλε τη συμμετοχή γυναικών σε όλα τα Συμβούλια, (υπηρεσιακά και πειθαρχικά, διοικητικά κ.λ.) δημοσίων υπηρεσιών, ΟΤΑ, ΝΠΔΔ και άλλων συλλογικών οργάνων εφαρμόζεται ήδη κανονικά. Ο δεύτερος (άρθρο 75 Ν. 2910/2001, που τροποποίησε το άρθρ. 54 ΠΔ 410/1995 και το άρθρ. 23 ΠΔ. 30/1996) και που επέβαλε τη συμμετοχή και των δύο φύλων στα ψηφοδέλτια τοπικής αυτοδιοίκησης τουλάχιστον κατά 1/3 καθένα, εφαρμόστηκε ήδη στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης του 2002 με καλά αποτελέσματα.

Εξάλλου τα έτη 2002 και 2003, μετά πολλές ταλαντεύσεις, φαίνεται να επικράτησε πλέον η αρχή της εισαγωγής και των δύο φύλων στις

²² Η νομολογία του ΣτΕ έχει επεκτείνει την προστασία των γυναικών στον τομέα της εργασίας, με την επίκληση και του άρθρου 21 Σ για την προστασία του θεσμού της οικογένειας, και αναγνώρισε ότι οι γονικές άδειες, που προβλέπονται νομοθετικά για τις εργαζόμενες γυναίκες στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα δυνάμει συμβάσεων εργασίας, ισχύουν και για τις γυναίκες που υπηρετούν στη δικαιοσύνη (ΟΛΣτΕ 3216/2003). Απέκλεισε ακόμη και την εφαρμογή της παρ. 2 του άρθρου 2 της Οδηγίας 76/207 για την απόκλιση από την ισότητα (ΣτΕ 2905/2003). Παρενθετικά σημειώνουμε ότι η τροποποίηση του άρθρου αυτού από την Οδηγία 2002/73 δεν είναι ικανοποιητική. Η παρ. 6 του νέου άρθρου 2 άφησε ανοιχτό παράθυρο για εξαιρέσεις. Ορθώς το ΣτΕ εφαρμόζει την εθνική διάταξη του Σ ως προστατευτικότερη. Τέλος το ΣτΕ έκρινε σύμφωνη με το Σύνταγμα τη νομοθετική διάταξη, που εκδόθηκε μετά τη θέση σε ισχύ της διάταξης του άρθρου 116 παρ. 2 του αναθεωρημένου Συντάγματος και σύμφωνα με την οποία οι λίστες των υποψηφίων

διάφορες παραγωγικές σχολές, στρατιωτικές όλων των όπλων, αστυνομικές και σχολή πυροσβεστικού σώματος, κατά σειρά επιτυχίας ασχέτως φύλου και χωρίς περιοριστικές ποσοστώσεις για τις γυναίκες.

5. Ειδικά για την συνταξιοδότηση ανδρών και γυναικών θεωρούμε ότι είναι άξιες μνείας οι εξής νομολογιακές ρυθμίσεις:

α) Έχει νομολογηθεί από το ΔΕΚ και τα ελληνικά Δικαστήρια της τακτικής Δικαιοσύνης (πέραν της γνωστής Ολ ΑΠ 3/1993), στο πλαίσιο εφαρμογής των κοινοτικών Οδηγιών που κατοχυρώνουν την ίση μεταχείριση των φύλων,²³ ότι η εφαρμογή της αρχής αυτής παρέχει στα κράτη μέλη τη διακριτική ευχέρεια να καθορίσουν διαφορετικές ηλικίες για τη θεμελίωση δικαιώματος συντάξεως στους άνδρες και στις γυναίκες, δεν επιτρέπει όμως την απόλυση σε διαφορετική ηλικία της γυναίκας, λόγω συμπλήρωσεως των προϋποθέσεων συνταξιοδοτήσεώς της.²⁴

β) Πρόσφατα κρίθηκε, ότι η διάταξη του άρθρου 8 εδ. (β) Ν. 3198/1995, κατά το μέρος που παρέχει στον εργοδότη το δικαίωμα να απομακρύνει από την εργασία τις γυναίκες υπαλλήλους του για το μόνο λόγο ότι δικαιούνται να λάβουν σύνταξη γήρατος από τον οικείο ασφαλιστικό οργανισμό εξαιτίας της συμπλήρωσης ορίου ηλικίας μικρότερου από εκείνο που ορίζεται για τους άνδρες, πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει καταργηθεί από τα άρθρα 15 Ν. 1414/1984. Και αυτό, γιατί αλλιώς θα επέτρεπε την καταγγελία της εργασίας των γυναικών, δηλαδή τον τερματισμό, παρά τη θέλησή τους, της επαγγελματικής σταδιοδρομίας τους, υπό όρους διαφορετικούς από εκείνους που ισχύουν για τους άνδρες με συνέπεια την παραβίαση των συνταγματικών διατάξεων των άρθρων 4 παρ. 2 και 116 παρ. 2 Σ κ.ά.

6. Σχετικά με το Ν. 3064/2002, η Επιτροπή είχε, ήδη, επισημάνει ότι η παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων είναι στενά συνδεδεμένη με τη σεξουαλική εκμετάλλευση των γυναικών και ότι τα δεκάδες χιλιάδες διακινούμενα άτομα, μεταξύ των οποίων και πολλές ανήλικες, ζουν σε

δημοτικών και νομαρχιακών συμβούλων πρέπει να περιλαμβάνουν τουλάχιστον 1/3 υποψηφίων του ενός ή του άλλου φύλου (ΣτΕ 2833/2003).

²³ ΜΠρωτΑθ 589/2003.

²⁴ ΔΕΚ C-152/1984, 26.2.1986, Συλλογή, 1986, 723, ΑΠ, 1785/2001, 593/1996, 85/1995.

συνθήκες σύγχρονης δουλείας.²⁵ Αυτό αποτελεί συνέπεια της εξέλιξης της σωματεμπορίας σε διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, που ως βάση έχει την απαράδεκτη και καταπολεμητέα –με προληπτικά, κατασταλτικά και προστατευτικά των θυμάτων μέτρα- αντίληψη ότι η γυναίκα είναι αντικείμενο εξυπηρέτησης του άνδρα σε όλους τους τομείς - και στον σεξουαλικό - και προσοδοφόρο εμπόρευμα. Η θέση αυτή υιοθετήθηκε από το νόμο.

7. Παρατηρείται, επίσης, ότι στο σχέδιο έκθεσης δεν αναφέρεται, αν οι διατάξεις του ΠΔ 233/2003 σχετικά με την προστασία και αρωγή στα θύματα των εγκλημάτων των άρθρων 323, 323^A, 349, 351 και 351^A ΠΚ εφαρμόζονται και, ειδικότερα, εάν λειτουργούν οι προβλεπόμενες από τα άρθρα 1 και 4 αυτού Υπηρεσίες και Μονάδες Παροχής Προστασίας και Αρωγής.

Article 7: Prohibition of torture and cruel, inhuman or degrading treatment or punishment

Αναφορικά με το άρθρο 7 του ΔΣΑΠΔ (απαγόρευση βασανιστηρίων και σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, σελ. 49-62 του σχεδίου της έκθεσης) η ΕΕΔΑ επισημαίνει τα εξής:

Η πρόληψη πράξεων κακομεταχείρισης ή/και βασανιστηρίων, προσώπων από δημόσιους λειτουργούς έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, όπου διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου έχουν πρόσφατα καταγράψει, μεταξύ άλλων, σειρά περιπτώσεων κακομεταχείρισης ή βασανιστηρίων κρατουμένων από την αστυνομία.²⁶ Παρόμοιες ανησυχίες για περιπτώσεις «υπερβολικής ή αδικαιολόγητης βίας από [ελληνικές] αστυνομικές δυνάμεις στην εκτέλεση των καθηκόντων τους,

²⁵ ΕΕΔΑ, Έκθεση 2002, κείμενο αρ. 2, Κρίσεις για το σχέδιο νόμου για την «καταπολέμηση της εμπορίας των ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγή στα θύματα των πράξεων αυτών», σελ.95 επ.

²⁶ Amnesty International & International Helsinki Federation for Human Rights, *Greece – In the shadow of impunity – Ill-treatment and the misuse of firearms*, London, Vienna, September 2002, προσβάσιμο μέσω του www.nchr.gr -English version – Reports on Human Rights in Greece. Βλ. και Amnesty International, *Greece: Immigration control – Human rights abuses against Albanians*, Public Statement, EUR 25/008/2003, 14.11.2003 (www.amnesty.org).

ιδιαίτερα όταν έρχονται σε επαφή με εθνικές μειονότητες και αλλοδαπούς» έχει εκφράσει επίσης η Επιτροπή του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων²⁷ και ο Αρμοστής του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.²⁸

Οποιαδήποτε διαδικασία πρόληψης βασανιστηρίων ή κακομεταχείρισης προσώπων υπό κράτηση σε εθνικό επίπεδο πρέπει να λαμβάνει χώρα από τις αρμόδιες Αρχές ταυτόχρονα με τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για τη βελτίωση των γενικών συνθηκών κράτησης προσώπων. Η ΕΕΔΑ, παρακολουθώντας ιδιαίτερα τις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων (CPT), έχει εκφράσει τις παρατηρήσεις της για το ιδιαίτερα αυτό σοβαρό ζήτημα στην Ελλάδα το 2001²⁹ και το 2002.³⁰

Το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι ένα από τα ζητήματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ελλάδα που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής, μελέτης και μέριμνας από τις αρμόδιες ελληνικές Αρχές. Η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί από την Πολιτεία στην προστασία των δικαιωμάτων των ψυχασθενών υπό κράτηση, ατόμων ιδιαίτερα ευάλωτων, όπως έχει ήδη τονίσει η ΕΕΔΑ,³¹ όπως επίσης των αλλοδαπών και μελών μειονοτικών ομάδων, ατόμων εξίσου ευάλωτων κοινωνικά και νομικά.

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων (2002) στη διεθνή και εθνική προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ειδικότερα των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Η ΕΕΔΑ έχει αποφασίσει να καλέσει την Πολιτεία να προβεί στη κύρωση του Πρωτοκόλλου ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική συνεργασία της Ελλάδας με την

²⁷ UN CAT, *Concluding Observations of the Committee against Torture: Greece, 08/05/2001*, Doc. A/56/44, para. 87 (a), προσβάσιμο μέσω του www.nchr.gr -English version – Reports on Human Rights in Greece.

²⁸ Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Report on Visit to Greece, 2-5 June 2002*, Strasbourg, 17.07.2002, CommDH(2002)5, paras. 31, 38, σε ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2002*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 2003, σελ.324, 326-327.

²⁹ ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2001*, σελ. 145-156.

³⁰ ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2002*, σελ. 251-267.

³¹ Βλ. Απόφαση της ΕΕΔΑ με θέμα «Ζητήματα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου σε περιπτώσεις φύλαξης ποινικά ακαταλόγιστων προσώπων σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα» 19.06.2003, www.nchr.gr.

Υποεπιτροπή Πρόληψης του Πρωτοκόλλου, καθώς και η ούσταση και λειτουργία ανεξάρτητων εθνικών προληπτικών μηχανισμών, όπως προβλέπουν οι ειδικές διατάξεις του Πρωτοκόλλου.³²

Το 2003 το Δ' Τμήμα της ΕΕΔΑ (Πρώτωσης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) αποφάσισε να προβεί στη μετάφραση στα ελληνικά, εκτύπωση και διάδοση του εγχειριδίου για την Αστυνομία της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (*International Human Rights Standards for Law Enforcement - A Pocket Book on Human Rights for the Police*). Η μετάφραση και επιμέλεια του εγχειριδίου αυτού για την Αστυνομία ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο 2003 και η εκτύπωση προγραμματίζεται να γίνει στις αρχές του 2004. Προβλέπεται η αποστολή του εγχειριδίου στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης για να διανεμηθεί στα μέλη των αστυνομικών δυνάμεων.

Article 9: Right to liberty and security of persons

Σχετικά με τα μέτρα ασφαλείας (φύλαξης) ακαταλόγιστων εγκληματιών (άρθρο 9 ΔΣΑΠΔ, σελ. 74 του σχεδίου της έκθεσης) η ΕΕΔΑ έχει προτείνει στην Ελληνική Πολιτεία, σύμφωνα με την από 19.06.2003 απόφασή της,³³ τα εξής:

Την τροποποίηση του άρθρου 69 ΠΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 310 παρ. 1 ΚΠοινΔ, ούτως ώστε σε περιπτώσεις ακαταλόγιστων προσώπων που διαπράττουν πλημμελήματα ή κακουργήματα, το δικαστικό συμβούλιο να μην απαλλάσσει τα ανωτέρω πρόσωπα από τη δίωξη διατάσσοντας ταυτόχρονα τη φύλαξή τους, όπως συμβαίνει σήμερα, αλλά να παραπέμπει τα πρόσωπα αυτά στο αρμόδιο δικαστήριο «με επιφύλαξη απαλλαγής». Μόνο αυτό το δικαστήριο, μετά από διαδικασία ενώπιον ακροατηρίου, θα πρέπει να έχει την αρμοδιότητα να διατάξει τη φύλαξη, αφού απαλλάξει τα ακαταλόγιστα πρόσωπα από τη σχετική ποινή.

Την τροποποίηση των άρθρων 69 και 70 ΠΚ το γράμμα των οποίων θέτει τη «δημόσια ασφάλεια», έναν ιδιαίτερα αόριστο και ασαφή όρο, ως το

³² www.nchr.gr

³³ www.nchr.gr

μόνο κριτήριο της έναρξης και της συνέχισης της φύλαξης ακαταλόγιστων προσώπων. Ο νομοθέτης οφείλει να υποβάλει τη φύλαξη σε θεραπευτικές αρχές και να θέσει έτοι ρητά και εδώ, όπως έχει ήδη γίνει με το Ν. 2071/1992 (άρθρα 95-99 που αφορούν στην προληπτική ακούσια νοσηλεία ψυχασθενών), ως κύρια προϋπόθεση έναρξης και συνέχισης της φύλαξης την ύπαρξη ή συνέχιση ύπαρξης συγκεκριμένης ασθένειας των ακαταλόγιστων προσώπων, η οποία σε είδος ή/και βαθμό καθιστά τους ασθενείς επικίνδυνους για την κοινωνία, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες βασικές αρχές αρμόδιων οργάνων και οργανισμών του ΟΗΕ, τις θεμελιώδεις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Λεδομένου ότι στην πράξη η εφαρμογή των άρθρων 69 και 70 ΠΚ έχει οδηγήσει σε μακροχρόνιο εγκλεισμό που «μπορεί να διαρκέσει για το υπόλοιπο της ζωής», θεωρείται επίσης απαραίτητη η διά νόμου θέσπιση ανώτατου ορίου φύλαξης και θεραπείας των ακαταλόγιστων προσώπων και της δυνατότητας επέκτασης αυτού του ορίου, βάσει σχετικής δικαστικής απόφασης, εφόσον αυτό επιβάλλεται για τη θεραπεία (αποκατάσταση της ψυχικής υγείας και δυνατότητα αρμονικής επανενσωμάτωσης στο κοινωνικό σύνολο) των ως άνω προσώπων.

Λόγω της εξέλιξης των σύγχρονων μεθόδων θεραπείας, θεωρείται απαραίτητο να αποφεύγεται η παραμονή του ασθενούς στα θεραπευτικά καταστήματα, η οποία συχνά έχει δυσμενείς συνέπειες. Γι' αυτό το λόγο, κρίνεται επίσης σκόπιμο ο ασθενής, ή ο νόμιμος αντιπρόσωπός του, να έχει εκ του νόμου το δικαίωμα υποβολής αίτησης εξόδου από το θεραπευτικό κατάστημα, που πρέπει να εξετάζεται από αρμόδιο δικαστήριο.

Η δικαστική απόφαση φύλαξης (και συνέχισης φύλαξης) ακαταλόγιστων προσώπων σε θεραπευτικό ίδρυμα είναι σκόπιμο να υπόκειται διά νόμου σε δευτεροβάθμιο δικαστικό έλεγχο, μέσω ένδικου μέσου διαθέσιμου στα υπό φύλαξη και θεραπεία πρόσωπα και σε νόμιμους εκπροσώπους τους, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες βασικές αρχές του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Διεθνούς Οργανισμού Υγείας και του ΕΔΔΑ. Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το βάρος

απόδειξης περί της ανάγκης ή συνέχισης του εγκλεισμού πρέπει να φέρουν οι αρχές και όχι ο εφεσιβάλλων. Επίσης ο δευτεροβάθμιος δικαστικός έλεγχος πρέπει να λαμβάνει χώρα σε ιδιαίτερα σύντομο χρονικό διάστημα, όπως επιβάλλει το άρθρο 5 παρ. 4 ΕΣΔΑ.

Το ποινικά ακαταλόγιστο πρόσωπο είναι σκόπιμο να έχει ρητά εκ του νόμου το δικαίωμα αυτοπροσώπων παράστασης σε όλα τα στάδια των σχετικών διαδικασιών, προς διασφάλιση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του που απορρέουν, μεταξύ άλλων, από τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 3 και 5, 21 παρ. 3 και 25 παρ. 1 Σ, αλλά και για να έχει τη δυνατότητα η αρχή που ερευνά το θέμα να έχει αυτοπροσώπως αντίληψη της πνευματικής και ψυχικής του κατάστασης. Για τους ίδιους λόγους, κρίνεται σκόπιμη η πρόβλεψη από το νόμο υποχρέωσης του δικαστηρίου να εξετάσει το ακαταλόγιστο πρόσωπο στον χώρο κράτησής του, σε περίπτωση που η μεταφορά του στο δικαστήριο έχει κριθεί ως αδύνατη για οποιοδήποτε λόγο.

Επίσης για τη διαφύλαξη των ως άνω δικαιωμάτων του ποινικά ακαταλόγιστου προσώπου κρίνεται απαραίτητη η διά νόμου πρόβλεψη της υποχρέωσης του δικαστηρίου, πριν από τη διαταγή (συνέχισης) φύλαξης του ποινικά ακαταλόγιστου προσώπου, να διατάσσει αυτεπάγγελτα τη σχετική γνωμάτευση δύο ψυχιάτρων που δεν πρέπει να τελούν σε σχέση συγγένειας με το ακαταλόγιστο πρόσωπο (κατ' αναλογία του άρθρου 96 παρ. 2 του Ν. 2071/1992). Οι σχετικές ψυχιατρικές γνωματεύσεις θα πρέπει να συνιστούν στοιχεία για την αιτιολόγηση της δικαστικής απόφασης φύλαξης.

Article 10: Conditions of detention

Αναφορικά με το θέμα των συνθηκών κράτησης (άρθρο 10 ΔΣΑΠΔ, σελ. 85 επ. του σχεδίου της έκθεσης) η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει, ήδη από το 2002, στην Ελληνική Πολιτεία τα εξής:³⁴

Οι αρμόδιες Ελληνικές Αρχές οφείλουν να συμμορφωθούν πλήρως προς τις συστάσεις των αρμόδιων διεθνών και ευρωπαϊκών οργάνων που αφορούν στη βελτίωση των συνθηκών κράτησης στη χώρα μας, αλλά και σε

³⁴ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, σελ. 249 επ.

αιτήματα αστυνομικών αρχών για συγκεκριμένες βελτιώσεις κρατητηρίων που στη συνέχεια δεν πραγματοποιήθηκαν (π.χ., προσθήκη χώρου σίτισης - τραπεζαρίας- στο μεγαλύτερο κρατητήριο του Ελληνικού για να μη σιτίζονται οι κρατούμενοι στα ράντζα).

Οι αρμόδιες ελληνικές Αρχές οφείλουν να τηρούν πιστά τις προθεσμίες υποβολής των περιοδικών εκθέσεων στο αρμόδιο διεθνές όργανο (Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων - ΕκΒ), σύμφωνα με τη σχετική Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών περί των βασανιστηρίων που έχει επικυρώσει η Ελλάδα.

Όσον αφορά στη συνεργασία των αρμόδιων Ελληνικών αρχών με την Επιτροπή Πρόληψης των Βασανιστηρίων (ΕΠΒ) και την ΕκΒ είναι αναγκαία η καθιέρωση ενός αποτελεσματικού διυπουργικού συντονισμού ώστε να υπάρχει πλήρης και σαφής παρουσίαση της εικόνας της ελληνικής πραγματικότητας στα όργανα αυτά.

Είναι ευχάριστο ότι αρχίζουν και είναι ευκαίριο να προχωρήσουν άμεσα οι εργασίες δημιουργίας νέων κτιρίων κράτησης τηρώντας απόλυτα τα σχετικά διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα.

Είναι, επίσης, αναγκαίο να υπάρξει ενίσχυση και συνεχής εκπαίδευση ολόκληρου του προσωπικού του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και του Υπουργείου Δικαιοσύνης που είναι υπεύθυνο για την κράτηση προσώπων στην Ελλάδα σε όλους ανεξαιρέτως τους χώρους κράτησης, κρατητήρια και φυλακές καθώς και να χρησιμοποιούνται κατά προτίμηση πρόσωπα ήδη ειδικευμένα.

Η ΕΕΔΑ θεωρεί προφανή την ανάγκη κατάστροφης σχεδίου τακτικής όσο και έκτακτης συνεργασίας των αστυνομικών τμημάτων με το πλησιέστερο στους χώρους κράτησης δημόσιο νοσοκομείο, δεδομένης της σημαντικής απουσίας ιατρικού και παρα-ιατρικού προσωπικού από τους χώρους κράτησης.

Η ΕΕΔΑ ζητά να επιτραπεί ρητά και να ανακοινωθεί στα αρμόδια όργανα όλων των κρατητηρίων και φυλακών διαταγή των αρμόδιων αρχών που να επιτάσσει την ανεμπόδιση είσοδο μελών της σ' αυτά για την εξέταση της κατάστασης των χώρων των καταστημάτων αυτών και των κρατουμένων

όπως προβλέπεται και για το Συνήγορο του Πολίτη και τις ΜΚΟ με τη Σύσταση του Αρμοστή του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Μία ημέρα τουλάχιστον την εβδομάδα να γίνονται δεκτοί από τον επιβλέποντα κάθε κρατητηρίου αρμόδιο Διοικητή του Αστυνομικού Τμήματος οι κρατούμενοι στα κρατητήρια που θέλουν να υποβάλουν αιτήματα, παράπονα κλπ. Η Πρόεδρος της ΕΕΔΑ διαπίστωσε ότι υφίσταται σωρεία ευλογοφανών αιτημάτων, που πρέπει να ακουστούν από τον υπεύθυνο, αλλά δεν υπάρχει δυνατότητα πραγματοποίησης της ακρόασης αυτής.

Οι προτάσεις της ΕΕΔΑ για την υποδοχή και την πρόσβαση των αιτούντων άσυλο στη διαδικασία ασύλου να τύχουν άμεσης εφαρμογής. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη κρατουμένων ως λαθρομεταναστών που πιθανά είναι πρόσφυγες αλλά δεν έχουν τη δυνατότητα (γνώση νομοθεσίας, γλωσσική επικοινωνία, οικονομικά μέσα αμοιβής δικηγόρου κλπ.) να υποβάλουν τέτοιο αίτημα.

Σκόπιμο θεωρεί η ΕΕΔΑ να μεταφέρει τα εξής παράπονα κρατουμένων προς εξακρίβωση και λήψη σχετικών μέτρων εφόσον είναι βάσιμα.: α) μερικοί δικηγόροι τις παραμονές ή ακριβώς την προτεραία της συμπλήρωσης του τριμήνου κράτησης κάποιου κρατουμένου υποβάλλουν για λογαριασμό του αίτηση για την αναγνώριση της προσφυγικής του ιδιότητας με αποτέλεσμα ο τελευταίος να παραμένει κρατούμενος μέχρι περάτωσης της σχετικής, συχνά όχι σύντομης, διαδικασίας, β) ζητούνται μεγάλες, σχετικά, δικηγορικές αμοιβές από πένητες ανθρώπους προκαταβολικά, πολλές φορές δε, μάλιστα για πλημμελείς νομικές ενέργειες.

Η μεγάλη συρροή κρατουμένων στις φυλακές ιδίως της πρωτεύουσας – αλλά και άλλων μεγάλων πόλεων – και συνεπώς η γενικά κακή λειτουργία τους από κάθε άποψη, οφείλεται και στο γεγονός ότι πολλοί κρατούμενοι επιμένουν να κρατούνται στα σωφρονιστικά καταστήματα της Αθήνας – ή έστω μεγάλης πόλης της γεωγραφικής περιοχής τους – με πρόφαση την επαφή με τις οικογένειές τους. Όχι σπάνια, όμως, η πραγματική αιτία συνίσταται στη συνέχιση της διαχείρισης από τον κρατούμενο κάποιας

παράνομης επιχείρησής του, που εξακολουθεί να λειτουργεί εκτός της φυλακής, καθώς και η ευχερέστερη προμήθεια τοξικών ουσιών από συγγενείς και φίλους επισκέπτες.

Πράγματι, από στατιστικό πίνακα κρατουμένων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, προκύπτει ότι τον Ιανουάριο 2003 ο μεγαλύτερος πληθυσμιακός συνωστισμός παρατηρείται στις φυλακές Κορυδαλλού, ουσιαστικά Αθηνών (θέσεις 640-κρατούμενοι 1897), Λάρισας (θέσεις 363-κρατούμενοι 728), Πάτρας (θέσεις 343-κρατούμενοι 706) και Θεσσαλονίκης (θέσεις 370-κρατούμενοι 620). Αντίθετα, αγροτικές φυλακές, που στο παρελθόν είχαν λειτουργήσει επιτυχώς (Αγιάς, Κασσάνδρας), έχουν αρκετές θέσεις κενές, καθώς και το σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κασσαβετίας.

Σε μεγάλο βαθμό παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο στο ΚΑΤΚ Ελαιώνα Θηβών (300 θέσεις-27 κρατούμενοι) το οποίο είναι αλήθεια ότι λειτουργεί προ μικρού χρόνου. Ωστόσο, –επειδή απαιτείται συναίνεση των υποβαλλόμενων σε αυτό σε θεραπεία απεξάρτησης από ναρκωτικά– η διαπίστωση αυτή δείχνει ότι ιδιαίτερα οι ναρκομανείς προτιμούν, για τους λόγους που αναφέρουμε παραπάνω, τις κακές συνθήκες διαβίωσης του Κορυδαλλού από τις ασυγκρίτως καλύτερες του ΚΑΤΚ Ελαιώνα. Συνεπώς, ορθά το πρόγραμμα ανέγερσης νέων Καταστημάτων Κρατουμένων (ΚΚ) τοποθετεί αρκετά από αυτά σε διάφορα, διάσπαρτα, σημεία της ελληνικής επαρχίας, κατά τρόπον ώστε η βέλτιστη επιλογή τοποθέτησης ενός καταστήματος κρατουμένων να τελεί σε σχέση ευθέως ανάλογη προς τη μέγιστη απόστασή του από τα μεγάλα αστικά κέντρα.

Σχετικά με το πρόγραμμα αυτό ανέγερσης ΚΚ, που έχει προϋπολογισθεί σε κόστος 131,5 δις δραχμών – κατά πάσα πιθανότητα, τελικά, πολύ ανώτερο ποσό, όπως συνήθως συμβαίνει – η ΕΕΔΑ θα παρατηρούσε τα εξής.

Μερικά από τα υπάρχοντα ΚΚ κρίνονται ικανοποιητικά και θα μπορούσαν να βελτιωθούν ή/και να διευρυνθούν (π.χ. Κασσαβέτεια, αγροτικές φυλακές, φυλακές Κέρκυρας που έχουν ήδη εν μέρει επισκευασθεί, κ.ά.). Είναι γνωστό ότι για μερικά τουλάχιστον από αυτά, ο

λόγος αχρήστευσής τους και ανέγερσης νέων (π.χ. Κορυδαλλός, Κέρκυρα) έγκειται στις διαμαρτυρίες των ενοίκων σπιτιών που γειτνιάζουν με τα ΚΚ. Ωστόσο, πέραν του γεγονότος ότι οι πολίτες επέλεξαν αυτή τη γειτνίαση, αφού οι φυλακές προϋπήρχαν και μάλιστα από πολλά χρόνια, δεν πρέπει να επικρατήσει η εσφαλμένη αντίληψη ότι αυτή η γειτνίαση είναι βλαβερή και επικίνδυνη για τους πολίτες. Η, άλλοτε δικαιολογημένη, «νοοτροπία Σπιναλόγκας» για τους λεπρούς δε μπορεί να εφαρμοστεί και για τους φυλακισμένους. Επικίνδυνοι είναι οι ελεύθερα κυκλοφορούντες κακοποιοί, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Αυτοί, άλλωστε, είναι ασυγκρίτως μεγαλύτεροι σε αριθμό, αφού ο «σκοτεινός αριθμός» εγκληματικότητας και αγνώστων δραστών ανέρχεται στα 75-80% της όλης εγκληματικότητας.

Το ποσοστό των τοξικομανών φυλακισμένων –ασχέτως αν καταδικάστηκαν για πράξεις σχετικές με ναρκωτικά ή άλλες– διαρκώς αυξάνει. Όσο δύσκολος και αν είναι ο διαχωρισμός τοξικομανών και μη τοξικομανών, πρέπει να εφαρμοσθεί απαρέγκλιτα. Δεν υπάρχει πιο ευάλωτος πληθυσμός από τους φυλακισμένους για να μνηθούν από τους συγκρατούμενους στη χρήση ουσιών που τους δημιουργούν –έστω και στιγμιαία- την απατηλή αίσθηση φυγής από τη σκληρή πραγματικότητα. Αν αυτό δε γίνει, όλοι σχεδόν οι φυλακισμένοι θα καταλήξουν τοξικομανείς και τα «σωφρονιστικά» καταστήματα θα μετατραπουν σε ειδικά κέντρα διάδοσης της τοξικομανίας.

Article 13: Administrative or judicial deportation

Σχετικά με τη διοικητική και δικαστική απέλαση των αλλοδαπών (άρθρο 13 ΔΣΑΠΔ, σελ. 111 επ. του σχεδίου της έκθεσης) η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει στην Ελληνική Πολιτεία τα εξής:³⁵

α) Την άμεση ενεργοποίηση του άρθρ. 48 του Ν. 2910/2001 (ΦΕΚ Α' 91) περί αλλοδαπών σύμφωνα με το οποίο ιδρύονται ειδικοί χώροι κράτησης αλλοδαπών υπό διοικητική απέλαση, που λειτουργούν με ευθύνη της Περιφέρειας και φυλάσσονται από την Ελληνική Αστυνομία. Η μη

³⁵ Όπ.παρ., ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση*, 2002, σελ. 249 επ.

ενεργοποίηση του άρθρου αυτού έχει ως συνέπεια την κράτηση των υπό απέλαση αλλοδαπών σε κρατητήρια φυλακισμένων.

β) Νέα νομοθετική ρύθμιση έτσι ώστε οι αιτήσεις ασύλου προσώπων υπό κράτηση να εξετάζονται κατά προτεραιότητα από τη Διοίκηση, όπως έχει ήδη προτείνει η ΕΕΔΑ στις παρατηρήσεις της επί του σχεδίου του Ν. 2910/2001 (ΦΕΚ Α' 91).

γ) Ειδικά για τους **αιτούντες άσυλο** στην Ελλάδα η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει στην Πολιτεία τα εξής:³⁶

γ.α) Τα αρμόδια όργανα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (ΥΔΤ), κυρίως στις παραμεθόριες περιοχές, οφείλουν πάντοτε να ενημερώνουν τους υπό κράτηση αιτούντες άσυλο αναφορικά με τα δικαιώματά τους και τη σχετική διαδικασία, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο και τους διεθνώς αναγνωρισμένους κανόνες. Η ΕΕΔΑ καλεί το ΥΔΤ να λάβει υπόψη και να εφαρμόσει τα σχετικά πρότυπα που έχει διατυπώσει η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις *διαδικασίες με τις οποίες τα Κράτη-Μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα*.

γ.β) Η κράτηση αιτούντων άσυλο πρέπει να αποτελεί εξαίρεση και να πραγματοποιείται μόνο για το αναγκαίο χρονικό διάστημα και υπό τις εξής προϋποθέσεις:

(i) οι λόγοι κράτησης να προβλέπονται ρητά από διάταξη νόμου με κύριο σκοπό την εξακρίβωση της ταυτότητας των εν λόγω ατόμων, (ii) οι αιτούντες άσυλο να έχουν καταστρέψει τα ταξιδιωτικά τους έγγραφα ή τις ταυτότητές τους ή να έχουν χρησιμοποιήσει πλαστά έγγραφα προς παραπλάνηση των αρχών του Κράτους υποδοχής και, ακολούθως, να παρίσταται αναγκαία η εξακρίβωση των στοιχείων των αιτούντων άσυλο, (iii) σκοπός της κράτησης να είναι ο προσδιορισμός των στοιχείων στα οποία βασίζεται η αίτηση ασύλου, τα οποία υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν να χαθούν.

γ.γ) Όσον αφορά στους αιτούντες άσυλο υπό κράτηση κατόπιν σύλληψης λόγω παράνομης εισόδου στη χώρα, η ΕΕΔΑ τονίζει ότι ο πρόσφυγας που συνήθως εγκαταλείπει τη χώρα καταγωγής του εν τάχει

³⁶ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, σελ. 143 επ.

οπάνια έχει τη δυνατότητα να εισέλθει νόμιμα σε μια τρίτη χώρα για την παροχή ασύλου. Η τιμωρία της παράνομης εισόδου πρόσφυγα προσκρούει στα θεμέλια του ίδιου του εδαφικού ασύλου, θεσμού που έχει ως σκοπό την παροχή *αποτελεσματικής προστασίας* σε άτομα ευρισκόμενα σε φυγή κατόπιν διάλυσης του νομικού δεσμού προστασίας μεταξύ αυτών και του Κράτους ιθαγένειας ή καταγωγής τους.

γ.δ) Οι αιτούντες άσυλο που συλλαμβάνονται λόγω παράνομης εισόδου πρέπει πάντοτε να ενημερώνονται από τα αρμόδια όργανα του ΥΔΤ και να διασφαλίζεται από τα ίδια όργανα η άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος των αιτούντων άσυλο σε νομική αρωγή σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς και του ευρωπαϊκού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου.³⁷ Σχετικές πληροφορίες πρέπει να είναι πάντοτε αναρτημένες στους χώρους κράτησης σε τουλάχιστον τρεις ξένες γλώσσες των τριών κυριότερων εθνικών ομάδων αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα.

(i) Συγκεκριμένα, προτείνεται στο ΥΔΤ η θεσμοθέτηση ύπαρξης σε όλους τους χώρους κράτησης αλλοδαπών αιτούντων άσυλο τηλεφώνου (με σχετικές πληροφορίες σε τρεις τουλάχιστον ξένες γλώσσες που ομιλούνται από τις τρεις μεγαλύτερες εθνικές ομάδες αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα) επικοινωνίας των ανωτέρω αλλοδαπών με οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις που προσφέρουν κοινωνικές υπηρεσίες και δωρεάν νομική αρωγή.

(ii) Η ΕΕΔΑ υπογραμμίζει ότι σύμφωνα με τη Σύσταση του Αρμοστή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης (2001) *για τα δικαιώματα αλλοδαπών κατά την άφιξή τους σε χώρα μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και την εκτέλεση των αποφάσεων απέλασης*,³⁸ κατά την άφιξη των ανωτέρω αλλοδαπών, και εφόσον αμφισβητείται η νομιμότητα της εισόδου τους, οι αλλοδαποί αυτοί πρέπει να εξετάζονται από τις αρμόδιες Αρχές και να υπάρχει στη διάθεσή τους κρατικός διερμηνέας έτσι ώστε να διευκολύνεται, σε περιπτώσεις αιτούντων άσυλο, η έναρξη

³⁷ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, προτάσεις για τη νομική συνδρομή, σελ. 133-142.

³⁸ Recommendation of the Commissioner for Human Rights concerning *the rights of aliens wishing to enter a Council of Europe member State and the enforcement of expulsion orders*, CommDH/Rec (2001) 1, Strasbourg, 19.9.2001

διαδικασίας ασύλου. Αυτό συνεπάγεται το δικαίωμα των ανωτέρω αλλοδαπών να ενεργοποιούν τις σχετικές διαδικασίες αφού ενημερωθούν, σε γλώσσα που κατανοούν, για τις διαδικασίες αυτές (παρ I.2 της Σύστασης). Επίσης ο Αρμοστής με την ίδια Σύστασή του τονίζει ότι οι υπό κράτηση αλλοδαποί πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να έρχονται σε επαφή με οιονδήποτε αυτοί επιθυμούν και να τον ενημερώνουν για την κατάσταση τους (παρ I.4 της Σύστασης). Τέλος, ο Αρμοστής υπογραμμίζει, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση των Κρατών να εγγυώνται τα ανώτατα δυνατά επίπεδα διαφάνειας λειτουργίας των κέντρων υποδοχής αλλοδαπών, διασφαλίζοντας, τουλάχιστον, την πρόσβαση σε αυτά τα κέντρα ανεξάρτητων εθνικών επιτροπών δικαιωμάτων του ανθρώπου, του Συνηγόρου του Πολίτη και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, δικηγόρων και στενών συγγενών των κρατούμενων αλλοδαπών (παρ. II.10 της Σύστασης).

(iii) Η ΕΕΔΑ προτείνει την άμεση δημιουργία *νέων μόνιμων κρατικών* κέντρων υποδοχής αιτούντων άσυλο, όπως προβλέπει το άρθρο 24 παρ. 2 α του Ν. 1975/1991 τροποποιημένου με το Ν. 2646/1998, όπου θα υπάρχει οπωσδήποτε επαρκής υποδομή για την παροχή των βασικών ιατρικών και κοινωνικών υπηρεσιών **και** για τη διερεύνηση ύπαρξης και τη διάκριση από τα αρμόδια όργανα του ΥΔΤ των αιτούντων άσυλο από τους υπόλοιπους αλλοδαπούς, έτσι ώστε να πραγματοποιείται άμεση έναρξη της διαδικασίας ασύλου. Η ΕΕΔΑ καλεί τις αρμόδιες υπηρεσίες της ελληνικής Πολιτείας, και κυρίως το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, να λάβουν υπόψη τα σχετικά ελάχιστα πρότυπα που έχει θέσει υπόψη των ευρωπαϊκών Κρατών η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την πρόταση Οδηγίας για *τα ελάχιστα πρότυπα για την υποδοχή αιτούντων άσυλο στα Κράτη Μέλη*. Η ΕΕΔΑ υπογραμμίζει επίσης την άμεση ανάγκη ενεργοποίησης του άρθρου 48 του Ν. 2910/2001, τροποποιημένου με το Ν. 3013/2002, που προβλέπει τη δυνατότητα ίδρυσης στις Περιφέρειες χώρων κράτησης αλλοδαπών υπό διοικητική απέλαση, με απόφαση του Γενικού Γραμματέα Περιφέρειας.

(iv) Τέλος, η ΕΕΔΑ προτείνει την άμεση δημιουργία κεντρικού συντονιστικού διυπουργικού οργάνου για ζητήματα μετανάστευσης και

ασύλου που θα έχει διττό σκοπό ύπαρξης: Αφενός την καθιέρωση γενικών αρχών λειτουργίας και επέμβασης όλων των συναρμόδιων κρατικών οργάνων (κυρίως του ΥΔΤ και του Υπουργείου Υγείας-Πρόνοιας) σε περιπτώσεις μαζικών αφίξεων αλλοδαπών και, αφετέρου, τον αποτελεσματικό συντονισμό των ανωτέρω αρμόδιων κρατικών οργάνων σε περιπτώσεις μαζικών αφίξεων αλλοδαπών, προς εξασφάλιση των αρχών καταγραφής αιτούντων άσυλο που έχει υιοθετήσει η Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, της διαφάνειας των ενδεχόμενων διαδικασιών ασύλου και της παροχής αποτελεσματικών κοινωνικών και νομικών υπηρεσιών σε όσους αλλοδαπούς χρήζουν αυτών.

(v) Επίσης, η ΕΕΔΑ επισημαίνει, ότι η Ελλάδα έχει κυρώσει με νόμο (Ν. 3030/2002) το «Πρωτόκολλο για την εφαρμογή του άρθρου 8 της συμφωνίας μεταξύ της κυβέρνησης και της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας για την καταπολέμηση του εγκλήματος, ιδιαίτερα της τρομοκρατίας, του οργανωμένου εγκλήματος, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και της παράνομης μετανάστευσης»,³⁹ σύμφωνα με το οποίο κατοχυρώνεται αμοιβαία η διαδικασία επανεισδοχής των προσφύγων. Επισημαίνεται, επίσης, η θέση της ΕΕΔΑ που διατυπώθηκε στην απόφασή της της 31.1.2002,⁴⁰ ότι η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έχει εκφράσει την ανησυχία της για τη συμφωνία αυτή και τον τρόπο εφαρμογής της.

Article 14: Equality before the courts and the right to a fair and public hearing by an independent court established by law

α) Παρατηρήσεις επί του περιεχομένου σχεδίου της έκθεσης

Η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι:

α.α) *Πρώτον*, αναφορικά με την προσωρινή δικαστική προστασία (σελ. 123 του σχεδίου της έκθεσης, παρ. 4. b.) θα έπρεπε να επισημανθεί ότι η λήψη προσωρινών μέτρων δεν αναφέρεται μόνον στις ιδιωτικές διαφορές, διότι σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας υφίσταται

³⁹ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, σελ. 91-92

⁴⁰ Οπ.παρ., σελ. 92.

συνταγματική κατοχύρωση και της προσωρινής δικαστικής προστασίας ενώπιον του Δικαστηρίου αυτού.⁴¹ Περαιτέρω, σκόπιμο θα ήταν να αναφερθούν και οι νέες διατάξεις του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, (Ν. 2717/1999) σύμφωνα με τις οποίες δεν προβλέπεται μόνον η αναστολή εκτέλεσης διοικητικών πράξεων, ως μέσο προσωρινής δικαστικής προστασίας, αλλά και η προσωρινή ρύθμιση κατάστασης και η προσωρινή επιδίκαση απαίτησης.

α.β) *Δεύτερον*, σε ό,τι αφορά στην πρόσβαση στη διοικητική Δικαιοσύνη (σελ. 125-126 του σχεδίου της έκθεσης.), θα πρέπει να βελτιωθεί ο τίτλος και αντί για «Right to access to administrative courts» να γραφεί «Right to access to administrative Justice», εφόσον η παράγραφος αυτή αφορά στο σύνολο των Δικαστηρίων που συναπαρτίζουν τη διοικητική Δικαιοσύνη.⁴²

α.γ) *Τρίτον*, αναφορικά με το ίδιο σημείο του σχεδίου της έκθεσης (σελ. 125-126), θα έπρεπε να γίνει η διευκρίνιση ότι η εξαίρεση των «κυβερνητικών πράξεων» από το δικαστικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι εξαίρεση «προβλεπόμενη από το νόμο» - όχι δηλ. διαμορφωμένη από τη νομολογία- και να προστεθεί ότι δεν είναι η μόνη εξαίρεση, εφόσον σύμφωνα με τον ίδιο νόμο (άρθρο 45 ΠΔ 18/1989) εξαιρούνται και οι «μη εκτελεστές διοικητικές πράξεις» καθώς και οι πράξεις που «υπόκεινται σε άλλο ένδικο μέσο ενώπιον δικαστηρίου», ενώ, σύμφωνα με το Σύνταγμα, εξαιρούνται οι πράξεις προαγωγής δικαστικών λειτουργών στις θέσεις Προέδρων και Αντιπροέδρων των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας (άρθρο 90 παρ. 6 Σ).

α.δ) *Τέταρτον*, σε ό,τι αφορά στη δικαστική ανεξαρτησία (σελ. 128 του σχεδίου της έκθεσης, παρ. 24), θα πρέπει να διευκρινισθεί έτι περαιτέρω η φράση «όλες οι διοικητικές πράξεις υπόκεινται σε παρεμπόμποντα διοικητικό έλεγχο», διότι, σύμφωνα με γενική αρχή του διοικητικού δικαίου, διαμορφωμένη από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, μόνον οι κανονιστικές διοικητικές πράξεις υπόκεινται σε παρεμπόμποντα

⁴¹ Βλ. ΣτΕ 718/1993.

⁴² Βλ. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, παρ. αριθμ. 392.

έλεγχου της νομιμότητάς τους, ενώ οι ατομικές διοικητικές πράξεις, εφόσον δεν ακυρωθούν δικαστικά ή δεν ανακληθούν διοικητικά, καλύπτονται πλήρως από το τεκμήριο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων και δεν είναι δυνατός ο παρεμπόδιος έλεγχος της νομιμότητάς τους,⁴³ εκτός από τη δυνατότητα παρεμπόδιου ελέγχου τους από τα Πολιτικά Δικαστήρια στο πλαίσιο του άρθρου 2 του ΚΠολΔ.⁴⁴

β) Νομολογιακές και νομοθετικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση της ισότητας των διαδικών

Στο σημείο αυτό, η ΕΕΔΑ θα ήθελε να επισημάνει τις πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις σχετικά με το ζήτημα της αναστολής των προθεσμιών κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών. Έτσι, κρίθηκαν ανίσχυρες,⁴⁵ ως αντιβαίνουσες στα άρθρα 4 παρ. 1 Σ και 6 της ΕΣΔΑ, δικονομικές διατάξεις, με τις οποίες αναγνωριζόταν υπέρ του διαδικού δημοσίου προνομίου, συνισταμένου στην αναστολή των προθεσμιών καθόλη τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, ενώ για τους ιδιώτες η αναστολή αυτή ίσχυε μόνον από 1 έως 31/8.

γ) Η επίκληση του άρθρου 14 ΔΣΑΠΔ από την Ελληνική Δικαιοσύνη

γ.α) Καταρχάς, η Επιτροπή επισημαίνει τη μη αναφορά της έκθεσης στην πρόσφατη νομολογία της διοικητικής Δικαιοσύνης, η οποία επικαλείται το άρθρο 14 του ΔΣΑΠΔ, καθώς και εκείνο του άρθρου 2 παρ. 3 του ίδιου Συμφώνου, προκειμένου να κρίνει ως ανίσχυρη τη νομοθετική διάταξη που προβλέπει την προνομιακή δικονομική αντιμετώπιση του Δημοσίου σε σχέση με τους ιδιώτες, σε ό,τι αφορά στο νόμιμο τόκο και τον τόκο υπερημερίας των απαιτήσεων του Δημοσίου⁴⁶ (βλ. παρ. παρατηρήσεις μας για τα άρθρα 2 και 26 του ΔΣΑΠΔ).

⁴³ Βλ. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Εγχειρίδιο, παρ. αριθμ. 102.

⁴⁴ ΑΠ 973/1997, ΝοΒ 46, σελ. 957, ΑΠ 39/1988 Δδ, 1, σελ. 1150, ΑΠ 231/1978, ΝοΒ, 27, σελ. 59, ΑΠ 973/1998, ΝοΒ 48, σελ. 1957.

⁴⁵ Ολ ΣτΕ 2807/2002 (ΕΔΚΑ, ΜΔ' (2002), σ. 898).

⁴⁶ ΣτΕ 3651/2002, ΤρΔΠρωτίων 352/2002.

γ.β) Επίσης, η Επιτροπή επισημαίνει την παράλειψη αναφοράς στην πρόσφατη νομολογία του Αρείου Πάγου σχετικά με το θέμα της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά αλλοδαπού δημοσίου (ζήτημα των «γερμανικών αποζημιώσεων»), με την οποία κρίθηκε η συνταγματικότητα του άρθρου 923 ΚΠολΔικ, που ορίζει ότι αναγκαστική εκτέλεση κατά αλλοδαπού δημοσίου δεν μπορεί να γίνει χωρίς προηγούμενη άδεια του Υπουργού Δικαιοσύνης. Ο Άρειος Πάγος⁴⁷ έκρινε ότι η ως άνω διάταξη δεν είναι αντίθετη προς τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 3 και 14 του ΔΣΑΠΔ, εφόσον ο περιορισμός που θέτει εκτιμώμενος ενόψει του σκοπού του που συνίσταται στη συμμόρφωση προς τους γενικώς παραδεδεγμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου και στην αποφυγή διαταράξεως των διεθνών σχέσεων της χώρας, δεν είναι δυσανάλογος προς το σκοπό αυτό.

γ.γ) Περαιτέρω, σημειώνεται η σημαντική απόφαση του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, η οποία επικαλείται τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 2, 14 παρ. 1 και 26 του ΔΣΑΠΔ, σωρευτικά με τις διατάξεις των άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ και των άρθρων 20 παρ. 1, 25 παρ. 1 Σ για να κρίνει, ότι, όταν η διοίκηση παραβιάζει την αρχή της νομιμότητας, πρέπει να επιβάλλονται αποτελεσματικές κυρώσεις, που συνίστανται στην υποχρέωσή της να αποκαταστήσει το ζημιωθέντα διοικούμενο στην κατάσταση που θα βρισκόταν αν δεν είχε λάβει χώρα η παράνομη πράξη της που μετέβαλε «επί τα χείρω τη θέση του διοικουμένου, διαφορετικά η ανάγκη δικαστικής προστασίας, θα καταστεί κενή περιεχομένου, ιδίως σε ό,τι αφορά στην προσβολή αγαθών και δικαιωμάτων εγγυημένων από το Σύνταγμα, από υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις ή τον κοινό νόμο, η πραγματική προστασία των οποίων χωρίς την αστική ευθύνη του δημοσίου καθίσταται αναποτελεσματική».

δ) Η αποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης στην Ελλάδα

Η Επιτροπή διατυπώνει τις επιφυλάξεις της σχετικά με την ορθότητα και την αποτελεσματικότητα του Ν. 3068/2002 σχετικά με τη

⁴⁷ ΑΠ 36/2002.

συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις και την αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου,⁴⁸ χωρίς να παραλείψει να τονίσει, ότι η αναθεώρηση της διάταξης του άρθρου 95 Σ από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή με την προσθήκη της παρ. 5 και η ψήφιση του εκτελεστικού αυτής Ν. 3068/2002 συνιστούν ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικότητας της παροχής δικαστικής προστασίας στην Ελλάδα, εφόσον, μάλιστα, για πρώτη φορά προβλέπεται η δυνατότητα αναγκαστικής εκτέλεσης κατά της – ιδιωτικής έστω μόνον – περιουσίας του Ελληνικού Δημοσίου.

ε) Η καθυστέρηση της απονομής δικαιοσύνης στην Ελλάδα

Η Επιτροπή επισημαίνει, ότι μόνο για το έτος 2003 έχουν εκδοθεί 15 αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με τις οποίες η Ελλάδα καταδικάστηκε λόγω υπέρμετρης καθυστέρησης κατά την απονομή της δικαιοσύνης.⁴⁹ Εν τω μεταξύ, εκδόθηκαν οι Ν. 2915/2001 και 3160/2003, με τους οποίους επήλθαν ουσιώδεις τροποποιήσεις στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, αντίστοιχα, και σκοπός των οποίων ήταν η επιτάχυνση της διαδικασίας ενώπιον των Δικαστηρίων. Είναι ακόμη νωρίς για να διατυπωθούν κρίσεις σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των νομοθετημάτων αυτών. Η συντονιστική επιτροπή των Δικηγορικών Συλλόγων Ελλάδας υπέβαλε έγγραφο διαμαρτυρίας προς τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου σχετικά με την εφαρμογή του Ν. 3160/2003, λόγω των πρακτικών προβλημάτων που παρουσιάζονται αναφορικά με την έλλειψη δικαστών, δικαστικών υπαλλήλων, αιθουσών και αναφορικά με τον μικρό αριθμό συζητούμενων υποθέσεων.

⁴⁸ βλ. παρ. υπό το άρθρο 2 του ΔΣΑΠΔ.

⁴⁹ *Ioannis Papadopoulos v. Greece*, 9.1.2003; *Karagiannis and others v. Greece*, 16.1.2003; *Nastou v. Greece*, 16.1.2003; *Papazafiris v. Greece*, 23.1.2003; *Vitaliotou v. Greece*, 30.1.2003; *Georgios Papadopoulos v. Greece*, 6.2.2003; *Ipsilanti v. Greece*, 6.3.2003; *Koumoutsea and others v. Greece*, 6.3.2003; *Dactylidi v. Greece*, 7.3.2003; *Satka and others v. Greece*, 27.3.2003; *Konti-Arvaniti v. Greece*, 10.4.2003; *Georgios Papageorgiou v. Greece*, 9.5.2003; *Diamantides v. Greece*, 23.10.2003; *Kanakis v. Greece*, 23.10.2003; *Papazoglou v. Greece*, 13.11.2003.

Η Επιτροπή, πάντως, είχε διατυπώσει τις απόψεις της επί του νομοσχεδίου σχετικά με την επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας,⁵⁰ στις οποίες είχε επισημανθεί ότι το νομοσχέδιο αυτό, όπως και το αντίστοιχο που αφορούσε στην πολιτική δικονομία, «*διαπνέονται από την τάση συρρικνώσεως της δικαστικής προστασίας*». Οι απόψεις της ΕΕΔΑ εστιάζονταν σε τέσσερα κρίσιμα σημεία. Στο τρίτο από αυτά, ετέθη το ζήτημα της τροποποίησης του άρθρου 489 ΚΠΔ σχετικά με τα όρια του εκκλητού της καταδικαστικής απόφασης και επισημάνθηκε, ότι οι ρυθμίσεις της ΕΣΔΑ υποχωρούν αν υφίσταται άλλη διεθνής σύμβαση, που περιέχει προστατευτικότερες για το άτομο διατάξεις (άρθρο 53 ΕΣΔΑ) και ότι η Ελλάδα δεσμεύεται από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το άρθρο 14 παρ. 5 του οποίου έχει το ίδιο ρυθμιστικό περιεχόμενο με την παρ. 1 του άρθρου 2 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, αλλά δεν περιέχει εξαιρέσεις, όπως αυτή της περίπτωσης αξιόποινων πράξεων μικρής σημασίας. Κατά συνέπεια, οι υιοθετηθείσες με το άρθρ. 45 Ν. 3160/2003 αυξήσεις του ορίου του εκκλητού, που επιτρέπουν να θεωρήσει κανείς ότι πρόκειται για αξιόποινες πράξεις μικρής σημασίας, είναι αντίθετες με τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 5 του ΔΣΑΠΔ.

στ) Η δικαστική αρωγή

Η Επιτροπή έχει, ήδη, γνωμοδοτήσει σχετικά με το ΣχΝ για την «παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος»,⁵¹ που τις ημέρες αυτές συζητείται από τη Βουλή. Τα κύρια σημεία των παρατηρήσεων της Επιτροπής εντοπίζονται στα εξής:

Καταρχάς, το άρθρο 1 παρ. 1 του ΣχΝ ορίζει ότι δικαιούχοι της νομικής βοήθειας «είναι οι χαμηλού εισοδήματος πολίτες κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και τρίτου Κράτους, εφόσον οι τελευταίοι έχουν νόμιμη κατοικία ή νόμιμη συνήθη διαμονή στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εξαιρώντας τους υπηκόους τρίτων Κρατών, που δεν έχουν νόμιμη κατοικία

⁵⁰ Απόφαση Α' Τμήματος της 29.5.2003 με Εισηγητή τον καθ. κ. Ν.Κλαμαρή, Προεδρεύοντα Α' Τμήματος, www.nchr.gr

⁵¹ Βλ. την από 30.10.2003 απόφαση της ΕΕΔΑ, www.nchr.gr

ή νόμιμη συνήθη διαμονή στην Ελλάδα ή σε άλλο Κράτος-Μέλος της Ε.Ε.⁵² κατά παράβαση, μεταξύ άλλων, και του άρθρου 14 παρ. 3 εδ. (δ) του ΔΣΑΠΔ καθώς και του άρθρου 2 αυτού.

Περαιτέρω, το ΣχΝ δεν περιλαμβάνει αυτοτελές κεφάλαιο για την παροχή νομικής βοήθειας ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων (π.χ. για τις διαφορές στην κοινωνική ασφάλιση που αφορούν κυρίως χαμηλών εισοδημάτων πρόσωπα και, γενικώς, ευπαθείς κοινωνικά ομάδες). Και τούτο, παρά το γεγονός, ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵³ έχει, ήδη, αναγνωρίσει ρητά το δικαίωμα δικηγορικής συνδρομής του άπορου διαδικού στις ενώπιόν του διαδικασίες και όχι μόνο το δικαίωμα εξαίρεσης του άπορου διαδικού από την καταβολή τελών και παραβόλου.

Επίσης, το ΣχΝ δεν αναφέρεται στη νομική βοήθεια των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων, παρά τον ιδιαίτερα ευάλωτο, κοινωνικά, χαρακτήρα των ατόμων αυτών.⁵⁴

Τέλος, κρίνεται σκόπιμο η παροχή νομικής βοήθειας για τα συγκεκριμένα αδικήματα του Ν. 927/1979 να μην εξαρτάται από τις προϋποθέσεις που θέτει το ΣχΝ για τις λοιπές ποινικές υποθέσεις,⁵⁵ γιατί τα θύματα του ρατσισμού αποτελούν ιδιαίτερα ευάλωτη ομάδα ατόμων, εφόσον απουσιάζει μέχρι σήμερα σχετική νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων και εφόσον παρόμοια μέτρα προβλέπουν και οι δύο κοινοτικές οδηγίες για την ίση μεταχείριση⁵⁶ αντιστρέφοντας το βάρος απόδειξης υπέρ των «θυμάτων» σε περιπτώσεις διακρίσεων.

ζ) Η ποινική νομοθεσία ανηλίκων

Η Επιτροπή σημειώνει, ότι οι βασικές αρχές που ενέπνευσαν το νομοθέτη για την ψήφιση του Ν. 3189/2003 αποτελούν η αρχή της αποφυγής της στερητικής της ελευθερίας ποινής και η αντικατάστασή της

⁵² Βλ. τις καταδικαστικές για την Ελλάδα αποφάσεις του ΕΔΔΑ, *Twalib v. Greece*, 9.6.1998 και *Biba v. Greece*, 26.9.2000.

⁵³ ΣτΕ 515, 521/2000.

⁵⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, σελ. 128.

⁵⁵ Άρθρο 7 παρ. 4 εδ. (α): «Προϋπόθεση για την παροχή νομικής βοήθειας σε περιπτώσεις ενδίκων μέσων και βοηθημάτων είναι να είναι αυτά παραδεκτά, να στηρίζονται στο νόμο και να μην είναι προφανώς αβάσιμα στην ουσία».

⁵⁶ Οδηγίες 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ.

με άλλα μέτρα καταλληλότερα για την κοινωνικοποίηση του παραβάτη και η αρχή της κατά το δυνατόν εξώδικης διευθέτησης (*déjuridisation*), δηλ. της κατά το δυνατόν αντικατάστασης της ποινικής δίκης με άλλα μέτρα αντιμετώπισης της εγκληματικής πράξης και του δράστη της.

Η ΕΕΔΑ έχει υποβάλει παρατηρήσεις σχετικά με το ΣΧΝ για την «αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων», σύμφωνα με την εισήγηση της Προέδρου της Επιτροπής. Στο πλαίσιο των παρατηρήσεων αυτών, επισημάνθηκε, ότι η εφαρμογή του νέου άρθρου 45^A του ΚΠοινΔ, ερμηνευόμενου σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. ιδ' της ΕΣΔΑ προϋποθέτει την ύπαρξη «κατάλληλης υποδομής» και «βοήθειας» (προς τον ανήλικο) «από ειδικευμένο προσωπικό» και ότι, εάν οι προϋποθέσεις αυτές δεν συντρέχουν, η κράτηση του ανηλίκου παύει να είναι «νόμιμη», κατά την έννοια της ΕΣΔΑ, και συνιστά παραβίαση του άρθρ. 5 αυτής.⁵⁷ Προτάθηκε, επίσης, η παράταση της διετούς θητείας του Εισαγγελέα που θα εκπληρώνει τα καθήκοντα του νέου άρθρου 45^A του ΚΠοινΔ, η προσθήκη στα αναμορφωτικά μέτρα του άρθρου 122 του ίδιου Κώδικα της συγκρότησης ομάδας υπό τη μορφή οικογένειας αποτελούμενης από ειδικευμένους κοινωνικούς λειτουργούς-ψυχολόγους, κατά το πρότυπο των «χωριών Pestalozzi» της Ελβετίας, ο χωρισμός ανηλίκων εγκλεισμένων σε ειδικό κατάστημα κράτησης που κάνουν χρήση ναρκωτικών από εκείνους που δεν είναι χρήστες, καθώς και η πρόβλεψη εξαιρέσεων στο νέο άρθρο 130 του ΚΠοινΔ, που προβλέπει το χωρισμό της δίκης ανηλίκων από αυτή των ενηλίκων. Τέλος, η ΕΕΔΑ τονίζει ότι αντιμετωπίζει με δυσπιστία την κάθε είδους ιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών.

Article 18: Freedom of thought, conscience, religion and belief

α) Παρατηρήσεις επί του κειμένου του σχεδίου της έκθεσης

α.α) Η ΕΕΔΑ παρατηρεί ότι στην παρ. 17 in fine του άρθρου 18 (σελ. 156 του σχεδίου της έκθεσης) φαίνεται να εξυπονοεί ότι θεοπίζεται τεκμήριο περί του «γνωστού» χαρακτήρα μιας θρησκείας («Κάθε θρησκεία θεωρείται γνωστή, μέχρι να αποδειχθεί ότι είναι κρυφή ή αντίθετη προς τη

⁵⁷ ΕΔΔΑ *Bouamar v. Belgium* of 29.2.1988.

δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη»). Τούτο θα μπορούσε να δημιουργήσει σύγχυση, διότι ούτε από τη νομοθεσία ούτε από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας καθιερώνεται τέτοιου είδους τεκμήριο.

α.β) Η ΕΕΔΑ παρατηρεί, επίσης, στην παρ. 26 του άρθρου 18 (σελ. 158 του σχεδίου της έκθεσης), ότι θα μπορούσε να τονιστεί περισσότερο ότι η αρμοδιότητα του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με την έκδοση άδειας ίδρυσης και ανέγερσης ευκτηρίων οίκων δεν είναι αμιγώς διαπιστωτική, όπως αναφέρεται ('has a fact finding character'), αλλά απλώς πράξη δέσμιας αρμοδιότητας ('act of bound competence') σε αντιδιαστολή προς τις πράξεις διακριτικής ευχέρειας ("acts of discretionary power").⁵⁸ Αυτός είναι, άλλωστε, ο λόγος για τον οποίον το Συμβούλιο της Επικρατείας όταν κάνει δεκτή αίτηση ακύρωσης κατά σιωπηρής άρνησης χορήγησης άδειας ίδρυσης και ανέγερσης ευκτηρίου οίκου, απλώς ακυρώνει την παράλειψη απόφασης του αρμοδίου οργάνου και αναπέμπει στη διοίκηση για τα περαιτέρω, χωρίς να υπεισέρχεται το ίδιο στον έλεγχο της συνδρομής των απαιτούμενων προϋποθέσεων για τη χορήγηση της σχετικής άδειας.

β) Το ζήτημα του προσηλυτισμού

Η ΕΕΔΑ έχει, ήδη, επισημάνει, όπως άλλωστε αναφέρεται και στο σχέδιο έκθεσης (σελ. 157 και 159), ότι κανένα άλλο συνταγματικό ή νομοθετικό κείμενο δυτικοευρωπαϊκού κράτους δεν περιλαμβάνει διάταξη απαγόρευσης του προσηλυτισμού, όπως το ελληνικό Σύνταγμα του 1975.⁵⁹ Έχει, επίσης, προτείνει να καταργηθούν οι ισχύουσες διατάξεις περί προσηλυτισμού και να δημιουργηθεί ένα νέο πλαίσιο προστασίας των πολιτών προσαρμοσμένο στα σύγχρονα δεδομένα και στις σύγχρονες ανάγκες, ούτως ώστε να προστατεύεται ουσιαστικά η ελευθερία σκέψης και βούλησης του ατόμου.⁶⁰ Οι προτάσεις της αυτές υιοθετήθηκαν και από τον

⁵⁸ Βλ. και τη γνώμη-απόφαση της ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, σελ. 98.

⁵⁹ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, σελ 97,. Βλ. επίσης την αναλυτική έκθεση ανά ευρωπαϊκή χώρα της Νομικής Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου των Η.Π.Α. ενημερωμένη έως το 2000.

⁶⁰ *Passim*.

Αρμοστή επί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ. Alvaro Gil-Robles στην έκθεση που συνέταξε για την Ελλάδα.⁶¹

γ) Το θέμα της «γνωστής θρησκείας»: η υπόθεση του «Δωδεκάθεου».

Η ΕΕΔΑ με απόφαση της Ολομέλειάς της⁶² που εκδόθηκε επί του θέματος του «Δωδεκαθέου», χωρίς να αποφανθεί επί της ουσίας του θέματος της αναγνώρισης του «Δωδεκαθέου» ως γνωστής θρησκείας, επεσήμανε, μέσω της Προέδρου της, το ζήτημα της ηθικής διδασκαλίας που πρέπει να εμπεριέχει μία θρησκεία καθώς εκείνο του ορισμένου χαρακτήρα των αρχών και των ηθικών βάσεων της.

δ) Η άδεια ίδρυσης ευκτήριων οίκων

Η ΕΕΔΑ έχει, ήδη, επισημάνει την ελλειμματικότητα του ισχύοντος νομικού καθεστώτος σε ό,τι αφορά στα χρονικά όρια της διαδικασίας ενώπιον του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας για την έκδοση άδειας ίδρυσης ευκτήριου οίκου και, συγκεκριμένα, τη μη πρόβλεψη στενής αποκλειστικής προθεσμίας μέσα στην οποία ο Υπουργός πρέπει να αποφαινεται επί των αιτήσεων αυτών.⁶³ Η συναγόμενη, δια της απράκτου παρόδου τριμήνου, άρνηση της διοίκησης να χορηγήσει την άδεια αυτή, δεν κρίνεται από την Επιτροπή, ως επαρκές μέσο προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας, εφόσον όπως έχει νομολογηθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,⁶⁴ το δικαίωμα στην εκδήλωση των πεποιθήσεων μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία περιλαμβάνει, εκτός των άλλων, τον σεβασμό της αρχής του κράτους δικαίου, στο πλαίσιο της οποίας η διοίκηση οφείλει να μην σιωπά επί μακρόν σε αίτηση του διοικουμένου από την οποία δύναται να εξαρτηθεί η απρόσκοπτη άσκηση του δικαιώματος στην εκδήλωση των πεποιθήσεων του.⁶⁵

⁶¹ Report by Mr. Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to the Hellenic Republic (2-5 June 2002), para 13, in ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση* 2002, σελ. 317.

⁶² Απόφαση Ολομέλειας ΕΕΔΑ, της 25.9.2003, www.nchr.gr

⁶³ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση* 2001, σελ 98-99. ΕυρΔΔΑ, *Μανουσάκης κ.λ.π. κ. Ελλάδας*.

⁶⁴ ΕυρΔΔΑ, *Hassan et Tchaouch, Tchaouch* of 26.10.2000, <http://www.echr.coe.int>.

⁶⁵ Στην ίδια παρατήρηση προέβη ειδικά προς την Ελληνική Κυβέρνηση η Διεύθυνση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης στο από 14 Μαΐου 1998

Η ΕΕΔΑ επισημαίνει, ότι η πρακτική της ελληνικής διοίκησης, όπως προκύπτει και από την προσπάθεια παρεμπόδισης λειτουργίας του ευκτήριου οίκου των Μαρτύρων του Ιεχωβά στην περιοχή της Κοσάνδρειας Χαλκιδικής και τη σχετική από 3.8.00 παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη, δεν εναρμονίζεται με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου.

Είναι, επίσης, ληπτέο υπόψη, ότι επτά χρόνια μετά την έκδοση της απόφασης *Μανουσάκης και λοιποί* δεν έχει εκδοθεί το Ψήφισμα της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης που επιβεβαιώνει την εκτέλεση της απόφασης από την Ελλάδα.

Τέλος, η ΕΕΔΑ έχει προτείνει την κατάργηση της ποινικοποίησης της ανέγερσης ή θέσης σε λειτουργία ετερόδοξου ή ετερόθρησκου ναού ή ευκτήριου ναού χωρίς άδεια,⁶⁶ καθώς και την κατάργηση του άρθρου 1 παρ. 1 και 3 του ΒΔ της 20/2.6.1939 που ορίζει τις προϋποθέσεις για την έκδοση της προβλεπόμενης άδειας προς ίδρυση ναών και τη διατήρηση μόνο της υποχρέωσης προηγούμενης λήψης της πολεοδομικής άδειας με τον όρο του σεβασμού της αρχής της ισότητας στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας.⁶⁷

ε) Οι αντιρρησίες συνείδησης

Η ΕΕΔΑ με τις προτάσεις για το θεσμό της εναλλακτικής πολιτικής-κοινωνικής θητείας έχει αποδεχθεί τη σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης R 87 (8), σύμφωνα με την οποία η διάρκεια της εναλλακτικής θητείας πρέπει να είναι εύλογη και να μην έχει τιμωρητικό χαρακτήρα και η διοικητική αρχή που αποφασίζει για την υπαγωγή των ενδιαφερομένων στο καθεστώς εναλλακτικής θητείας να είναι ανεξάρτητη από τη στρατιωτική διοίκηση και να παρέχει τις κατάλληλες διαδικαστικές εγγυήσεις κατά την εξέταση του ζητήματος,⁶⁸ να υφίσταται δε σχέση σταθερής αναλογίας μεταξύ της χρονικής διάρκειας της θητείας που

Υπόμνημά της για το ζήτημα της εκτέλεσης της Απόφασης *Μανουσάκης κλπ.* του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

⁶⁶ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, σελ. 101.

⁶⁷ Passim.

υπηρετεί ο μη αντιρρησίας συνείδησης σε σχέση με εκείνη της θητείας που υπηρετεί ο αντιρρησίας συνείδησης.

στ) Η αναγραφή του θρησκειύματος στις ταυτότητες

Η ΕΕΔΑ έχει διατυπώσει σαφώς τις θέσεις της σχετικά με την αναγραφή του θρησκειύματος στις ταυτότητες,⁶⁹ σύμφωνα με τις οποίες τόσο η υποχρεωτική όσο και η προαιρετική αναγραφή του θρησκειύματος στις ταυτότητες είναι αντιιουνταγματική (άρθρο 5 παρ. 1 και 2, άρθρο 13 Σ) και αντίθετη στην ελληνική νομοθεσία (Ν. 2472/1997) και στις διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας (Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία του Ατόμου από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Πληροφοριών Προσωπικού Χαρακτήρα, που κυρώθηκε με το Ν. 2068/1992; Οδηγία 95/46 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την Προστασία των Φυσικών Προσώπων έναντι της Επεξεργασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα; άρθρα 18, 26 και 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, που κυρώθηκε με το Ν. 2462/1997; άρθρα 9 και 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (που κυρώθηκε με το ΝΔ 5/1974; Άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1948; και Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη κάθε Μορφής Μισαλλοδοξίας και Διάκρισης λόγω Θρησκείας ή Πεποιθήσεων, 1981).

ζ) Αποτέφρωση νεκρών

Η ΕΕΔΑ έχει προτείνει, επικαλούμενη, μεταξύ άλλων, τις διατάξεις των άρθρων 18, 26 και 27 του ΔΣΑΠΔ, την εισαγωγή της αποτέφρωσης νεκρών για όλους, όσοι αποβιώνουν στο ελληνικό έδαφος και επιλέγουν με την ελεύθερη βούλησή τους αυτή τη μεταχείριση της σορού τους, χωρίς καμία διάκριση, τη ρύθμιση των σχετικών θεμάτων που συνδέονται με την εφαρμογή της αποτέφρωσης στην πράξη και την αναγνώριση του

⁶⁸ ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2001*, σελ. 166.

⁶⁹ Βλ. το από 13 Ιουλίου 2000 Δελτίο Τύπου της ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2000*, σελ. 83-84.

δικαιώματος επιλογής των οικείων, σε περίπτωση που ο αποβιώσας δεν έχει εκφράσει καμιά ειδική επιλογή μεταξύ αποτέφρωσης και ταφής.⁷⁰

η) Θρησκευτική αγωγή και παιδεία

Η ΕΕΔΑ επισημαίνει, ότι η αποτελεσματική ενσωμάτωση και εφαρμογή στην Ελλάδα των Οδηγιών 2000/43/EK και 2000/78/EK επιτάσσει τη *συστηματική αναθεώρηση* από το Υπουργείο Δικαιοσύνης και τα συναρμόδια Υπουργεία της *ισχύουσας νομοθεσίας*, ιδιαίτερα όσον αφορά στην ίση μεταχείριση ανεξαρτήτως θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι χρήζει σχετικής αναθεώρησης το άρθρο 16 του Ν. 1771/1988 σύμφωνα με το οποίο «ετερόδοξοι και ετερόθρησκοι εκπαιδευτικοί» μπορούν να διοριστούν μόνο σε πολυθέσια δημόσια δημοτικά σχολεία ή διθέσια νηπιαγωγεία, εκτός εάν οι μαθητές στα σχολεία αυτά είναι του ίδιου δόγματος ή θρησκείας με τον/την εκπαιδευτικό. Επίσης το μάθημα των θρησκευτικών, εφόσον αυτό προβλέπεται, από αυτούς τους εκπαιδευτικούς μπορεί να γίνει, σύμφωνα με την ίδια διάταξη, μόνο σε μαθητές του ίδιου δόγματος ή θρησκείας. Ο ολοκληρωτικός αποκλεισμός των ως άνω εκπαιδευτικών από τα μονοθέσια δημόσια δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία συγκρούεται πλέον όχι μόνο με το Σύνταγμα (άρθρο 13 παρ. 1 Σ)⁷¹ αλλά και με την Οδηγία 2000/78/EK (άρθρα 2, 3α).

Article 23: Protection of the family, the right to marriage and equality of the spouses

Η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι με την απόφασή της του έτους 2003 με θέμα «Για τους δι' Αντιπροσώπου τελούμενους μουσουλμανικούς γάμους στην Ελλάδα»,⁷² έχει ήδη, λάβει θέση σχετικά με τη νομιμότητα των γάμων δι' αντιπροσώπου που συνάπτονται στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο κρίνοντας ότι ο μουσουλμανικός γάμος δι' αντιπροσώπου αντίκειται στην ελληνική δημόσια τάξη, στις διατάξεις των

⁷⁰ Πρόταση της ΕΕΔΑ για την αποτέφρωση νεκρών, *Ετήσια Έκθεση 2000*, σελ. 103-107.

⁷¹ Βλ. σχετικά ΠρΕπεξΣτΕ, 347/2002 (που αφορούσε το σχέδιο Π.Δ. με τίτλο «Διορισμός ή πρόσληψη πολιτών της Ε.Ε. σε θέσεις εκπαιδευτικού προσωπικού της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης»).

άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 26 παρ. 1 Σ, στο άρθρο 16 παρ. 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο άρθρο 23 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, στο άρθρο 10 παρ. 1 και άρθρο 16 παρ. 1 (β) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα και στο άρθρο 12 της ΕΣΔΑ.

Article 25: Rights of political participation

Επί του άρθρου αυτού η ΕΕΔΑ επισημαίνει μόνο την ανάγκη δραστικής μείωσης της έκτασης του κειμένου, διότι με τον τρόπο με τον οποίο είναι γραμμένο δεν αναδεικνύεται το σημαντικότερο στοιχείο της ελληνικής έννομης τάξης σχετικά με τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή, ήτοι τη νομοθετική πρόβλεψη ποσόστωσης κατά 1/3 υπέρ των γυναικών στις λίστες υποψηφίων για της δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές.

Article 27: Rights of persons belonging to minorities

α) Επί της αρχής

Το άρθρο 27 αναφέρεται στα άτομα τα οποία ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες και τους αναγνωρίζει το δικαίωμα να απολαμβάνουν, ομού (in community) με τα άλλα μέλη της ομάδας τους, τον πολιτιστικό τους βίο, να ασκούν τη θρησκεία τους και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους.

Αν είναι αληθές ότι φορείς των δικαιωμάτων είναι τα άτομα που ανήκουν στις μειονότητες, δε μπορεί από την άλλη πλευρά να αμφισβητηθεί ότι τα δικαιώματα που αναφέρονται στο άρθρο 27 τους αναγνωρίζονται επειδή ακριβώς λαμβάνεται υπόψη ένα πραγματικό γεγονός, ότι ανήκουν σε μία ομάδα με ειδικά χαρακτηριστικά, η οποία βρίσκεται σε αριθμητικά κατώτερη θέση σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό του Κράτους.

Έτσι, τα άτομα αυτά αφενός απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα του Συμφώνου, χωρίς διάκριση έναντι όλων των άλλων προσώπων που βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία των συμβαλλομένων Κρατών (της

⁷² Βλ. <http://www.nchr.gr>

πλειοψηφίας), βάσει των άρθρων 2 παρ. 1 και 26 του Συμφώνου και, αφετέρου, η ιδιαιτερότητα τους ως μελών της μειονότητας τους καθιστά επιπροσθέτως φορείς και των δικαιωμάτων του άρθρου 27 προς το σκοπό της προστασίας της μειονοτικής ομάδας. Ενώ, λοιπόν, η προστασία των δικαιωμάτων τους απέναντι στην πλειοψηφία εξασφαλίζεται με την ισονομία, για την προστασία των δικαιωμάτων του άρθρου 27, όπως προκύπτει και από τα γενικά σχόλια της Επιτροπής ανθρωπίνων δικαιωμάτων, απαιτείται επιπροσθέτως η λήψη ειδικών μέτρων προστασίας για να προστατευτεί η ιδιαιτερότητα αυτής καθ' εαυτής της ομάδας.⁷³

Παρότι, δεν υπάρχει ακόμη σήμερα κοινά αποδεκτός ορισμός της μειονότητας, αναγνωρίζονται ωστόσο ορισμένα κριτήρια, τα οποία θεωρούνται ως σημεία αναφοράς για το χαρακτηρισμό και την αναγνώριση μιας ομάδας ως μειονότητας. Μεταξύ των χαρακτηριστικών αυτών αναφέρονται η κατώτερη αριθμητική θέση της συγκεκριμένης ομάδας σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός Κράτους, η μη δεσπόζουσα θέση της, το γεγονός ότι τα μέλη της έχουν την ιθαγένεια του Κράτους στο έδαφος του οποίου ζουν,⁷⁴ ότι διαφοροποιούνται εθνικά, θρησκευτικά και γλωσσικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό, καθώς και ότι εκδηλώνουν αίσθημα αλληλεγγύης και επιδιώκουν να προφυλάξουν και να διατηρήσουν τις παραδόσεις, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους.⁷⁵ Το γεγονός ότι μία ομάδα έχει αναγνωριστεί ως μειονότητα από διεθνείς συμβάσεις αποτελεί τεκμήριο αναγνώρισης, χωρίς ωστόσο να απαιτείται να συντρέχει σωρευτικά με όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις.

Στην εποχή μας εξακολουθεί να ισχύει η δήλωση σύμφωνα με την οποία «η ύπαρξη των μειονοτήτων είναι πραγματικό και όχι νομικό γεγονός»,⁷⁶ ενώ, παράλληλα, στη σύγχρονη αντίληψη που διέπει το δίκαιο

⁷³Γενικό Σχόλιο αριθ. 23, Πέμπτη Σύνοδος της Επιτροπής, 1994, στο έγγραφο *UN. Doc. HRI/GEN/1/Rev.5*, σελ. 147-150 καθώς επίσης και F. Capotorti, "Are Minorities Entitled to Collective International Rights?" στο Y. Dinstein and M. Tabor (eds.), *The Protection of Minorities and Human Rights*, 1992, σελ. 505-511.

⁷⁴ Βλέπε ωστόσο το παραπάνω Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, σύμφωνα με την οποία το στοιχείο της ιθαγένειας δεν είναι απαραίτητο.

⁷⁵ F. Capotorti, *Μελέτη για τα δικαιώματα των προσώπων τα οποία ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες*, UN. Doc. 1977, E/CN.4/Sub.2/384 και Add. 1-6.

⁷⁶ Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, *Γνωμοδότηση σχετικά με τις ελληνοβουλγαρικές κοινότητες*, 1930, Σειρά Β, Νο 17.

των μειονοτήτων γίνεται αποδεκτή και η λεγόμενη υποκειμενική προσέγγιση που σημαίνει ότι, μεταξύ των άλλων, καθοριστικό στοιχείο για την ανάδειξη μιας ομάδας σε μειονότητα είναι η εκπεφρασμένη συλλογική της βούληση να υφίσταται ως τέτοια.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ η Ελλάδα έχει υπογράψει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Πλαίσιο για τις μειονότητες, δεν την έχει μέχρι σήμερα επικυρώσει. Εξ άλλου, η Ελλάδα δεν έχει ούτε υπογράψει ούτε προσχωρήσει στον Ευρωπαϊκό Χάρτη των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών παρόλες τις προτροπές που δέχεται από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης να αναλάβει τις δεσμεύσεις που απορρέουν και από τα δύο αυτά συμβατικά κείμενα.⁷⁷

β) Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί ορισμένων σημείων του σχεδίου της Έκθεσης

Στο σχέδιο έκθεσης γίνεται ρητή αναφορά μόνο στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης.

1^ο. Μία πρώτη παρατήρηση αφορά στα πληθυσμιακά δεδομένα της Μουσουλμανικής μειονότητας τα οποία αναφέρονται στο σχέδιο της έκθεσης (σελ. 231 παρ. 3) και ανιχνεύονται στην απογραφή του 1991. Εφόσον υπάρχουν πιο πρόσφατα στοιχεία που προέρχονται από την απογραφή του 2001, αυτά θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στην Έκθεση.

2^ο. Η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι στην ελληνική έννομη τάξη, εκτός της νομοθεσίας, η οποία, κατ' εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης αναφέρεται στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, έχει παλαιόθεν αναγνωριστεί *de jure* ειδικό καθεστώς στις ισραηλιτικές κοινότητες της Ελλάδας. Αυτές αναγνωρίζονται ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, απολαμβάνουν ορισμένων οικονομικών προνομίων, τα περιουσιακά τους στοιχεία προστατεύονται και τους απονέμονται δικαιώματα ίδρυσης και συντήρησης εκπαιδευτηρίων (Ν. 2456 /1920, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.

⁷⁷ Βλέπε ενδεικτικά Έκθεση της 17 Ιουλίου 2002 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και την έκθεση του κ. Alvaro Gil-Robles, Council of Europe Commissioner for Human Rights, on his Visit to the Hellenic Republic, 2-5 Ιουνίου 2002, στο ΕΕΔΑ, *Ετήσια Έκθεση 2002*, Αθήνα, Εθνικό τυπογραφείο, 2003, σελ. 319 επ.

1657/1951 και μεταγενέστερα νομοθετήματα με πλέον πρόσφατο το ΠΔ 73 της 8^{ης} Μαρτίου 1995).⁷⁸

3^{ον}. Επί πλέον, όπως αναφέρεται σε εκθέσεις διεθνών οργανισμών⁷⁹ αλλά και μη κυβερνητικών οργανώσεων,⁸⁰ στην Ελλάδα ζούν άτομα τα οποία ανήκουν σε εθνοτικές ομάδες όπως οι Ρομά, σε θρησκευτικές κοινότητες όπως καθολικοί, προτεστάντες, αρμένιοι, μάρτυρες του Ιεχωβά. Εκτός από τα ελληνικά και τα τουρκικά, στην Ελλάδα ομιλούνται και άλλες γλώσσες, όπως τα πομακικά από τους πομακικούς πληθυσμούς που ανήκουν στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και τα σλαβομακεδονικά από ένα μέρος του πληθυσμού της ελληνικής Μακεδονίας, τα ρομανί (τοιγγάνικα), τα βλάχικα και τα αρβανίτικα. Είναι πάντως σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι γλωσσικές μειονότητες και μειονοτικές γλώσσες δεν συμπίπτουν κατ' ανάγκη.⁸¹

Ορισμένες από τις παραπάνω ομάδες προκρίνουν το θρησκευτικό στοιχείο, χωρίς να επιδιώκουν διαφοροποίηση σε εθνοτική βάση. Άλλες δίνουν έμφαση στο πολιτιστικό στοιχείο χωρίς να επικαλούνται άλλα χαρακτηριστικά. Τέλος, για ορισμένες ομάδες, η γλώσσα αποτελεί στοιχείο της μειονοτικής ταυτότητάς τους. Οι ομάδες αυτές διεκδικούν επιπλέον και την αναγνώριση της εθνικής καταγωγής τους.

Η ΕΕΔΑ αντιλαμβάνεται ότι τα ζητήματα αυτά παραμένουν ανοιχτά και δε φαίνεται να έχουν διευθετηθεί πλήρως ούτε σε διεθνές ούτε σε εθνικό επίπεδο. Η διαπίστωση αυτή δεν επιβεβαιώνει πάντως την κατηγορηματική δήλωση του σχεδίου της έκθεσης σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν άλλες ομάδες στην Ελλάδα οι οποίες μπορούν, σύμφωνα με διεθνή standards να θεωρηθούν μειονότητες.

⁷⁸ Βλέπε σχετικά Στ. Σταύρος, "The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 13, 1995, σελ. 1-32, στη σελίδα 9.

⁷⁹ Report by Mr. Alvaro Robles, βλ. .op.cit.

⁸⁰ Minority Rights Group International, C.J. Walker, *Minorities in South-East Europe: Inclusion and Exclusion*, στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.minorityrights.org.

⁸¹ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *The European Union and Lesser-Spoken Languages*, Working Paper, Education and Culture Series, EDUC 108 EN, 2002. Το τμήμα της εργασίας σχετικά με την Ελλάδα (σελίδες 66-74) έχουν εκπονήσει οι Δ. Χριστόπουλος και Κ. Τσιτσελίκης. Βλέπε σχετικά Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος, *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια*, Αθήνα 2001, σελ. 12.

Η Εθνική Επιτροπή θεωρεί σκόπιμο οι αποκλίσεις ανάμεσα στις επιθυμίες και τις διεκδικήσεις ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων και στην επίσημη πολιτική του ελληνικού Κράτους να αμβλυνθούν μέσα από ένα ειλικρινή και εποικοδομητικό διάλογο και πάντοτε υπό το φως των διεθνών συνθηκών για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των μειονοτήτων.

Αθήνα, 4 Φεβρουαρίου 2004

Καθ. Ν. Κλαμαρής (Πρόεδρος Α' Τμήματος)

Αν. Καθ. Χ. Δίπλα (Πρόεδρος Ε' Τμήματος)

Χρυσούλα Π. Μουκίου (ΔΝ, ΔΕΑ, Επιστημονική Συνεργάτις ΕΕΔΑ)